

Keimo Sillanpää & Tommi Ålander

2023

Suomen koulujakelujärjestelmän arviointi

TK-Eval

Arviointiraportti

15.2.2023

SISÄLTÖ

1	TIIVISTELMÄ.....	3
2	JOHDANTO	6
	2.1 Arviointikertomuksen tarkoitus ja soveltamisala	6
	2.2 Lyhyt kuvaus arviointiprosessista	6
3	MENETELMÄT.....	8
	3.1 Arviointisuunnitelma ja käytetyt arviointimenetelmät	8
	3.2 Arviointikysymykset, arviointiperusteet, indikaattorit.....	8
	3.3 Tietolähteet ja tiedonkeruutekniikat	9
	3.4 Arvioinnin rajoitukset ja ratkaisut	10
4	KOULUJAKELUJÄRJESTELMÄN TOIMIVUUDEN ARVIOINTI.....	12
	4.1 Toimintalogiikka	12
	4.2 Pääasialliset mallit	17
	4.3 Tuettavien tuotteiden jakaminen ja priorisointi	18
	4.4 Koulussa tarjottava lisävalistus	20
	4.5 Viestintä- ja tiedotustoimet	26
	4.6 Pääasialliset täytäntöönpanoa koskevat järjestelyt ja säännökset.....	27
	4.7 Yhteistyö	27
5	VASTAUKSET YHTEISIIN ARVIOINTIKYSYMYKSIIN.....	29
	5.1 Koulujakelujärjestelmän vaikutus tuotteiden kokonaiskulutukseen lasten keskuudessa	31
	5.2 Terveellisten ruokailutottumusten opettaminen	34
6	PÄÄTELMÄT JA SUOSITUKSET	38
7	LIITTEET	41

1 TIIVISTELMÄ

Koulujakelujärjestelmän toimivuuden arviointi osoitti, että koululaisille maksuton kouluruoka on onnistuneesti voitu valjastaa EU:n koulujakelujärjestelmän käyttöön. Sen ansiosta järjestelmästä tuettavien tuotteiden jakelu voidaan hoitaa ilman, että sitä varten olisi tarvinnut suunnitella ja rakentaa erillisiä logistisia ratkaisuja. Tältä osin on helppo todeta, että koulujakelujärjestelmän puitteet ovat Suomessa tehokkaat.

Koulujakelujärjestelmän tehokkuudessa on kuitenkin parantamisen varaa tuen hakemisen ja hakemiseen vaadittavien tietojen hallinnan kannalta. Nykymallilla toteutettuna järjestelmä vaikuttaa kohtalaisen tehokkaalta koulumaitotuen osalta, mutta kouluhedelmätuessa se vaatii hakijoilta paljon yksityiskohtaisten tietojen selvittämistä, laskentaa ja hallinnointia suhteessa järjestelmästä saatavaan euromääräiseen hyötyyn. Kouluhedelmätuen hakijoina ovat lukuisat ruokapalvelutoimijat itse sen sijaan, että hakemisen hoitaisivat harvat tuotteiden toimittajat, jotka siirtävät saamansa tuen tuotteiden hintoihin.

Koulujakelujärjestelmän toimeenpano on ollut myös tasapainoilua EU:n suuntaan osoitettavan lisäarvon tuottamisen ja järjestelmän joustavuuden ja käyttäjäystävällisyyden välillä. Lisäarvon osoittaminen (esim. komponenttivaatimus) on hankaloittanut koulujakelujärjestelmän käytännön toteutusta kouluissa ja päiväkodeissa. Tasapainoilua on liittynyt myös siihen, kuinka paljon tukea on ”uskaltanut” markkinoida ottaen huomioon käytettävissä olevat budjetit (koulumaito ja kouluhedelmä) kansallisen rahoituspuskurin puuttuessa.

Tuen täytäntöönpanosta vastaavan Ruokaviraston kannalta koulujakelujärjestelmän tehokkuus on turvattu sillä, että valtaosa hakijoista tekee hakemuksensa sähköiseen Nekka-järjestelmään. Asiointipalvelun toimivuuteen on kiinnitetty jo hyvin huomiota, mutta palvelun käyttäjäystävällisyyden parantamiseksi on kohdistunut toimijoilta kehittämistarpeita.

RuokaTutka-kampanjaan liittyvien toimenpiteiden ja materiaalien avulla on pystytty saamaan jossain määrin aikaan muutosta lasten asenteisiin yhtä lailla hedelmien ja vihannesten kuin maidon ja maitotuotteiden nauttimisenkin osalta terveellisen ruokavalion näkökulmasta. Lisäksi RuokaTutka-kampanjaan liittyvien toimenpiteiden ja materiaalien avulla on voitu lisätä jossain määrin lasten tietämystä niin hedelmien ja vihannesten kuin maidon ja maitotuotteidenkin terveyshyödyistä. Opettajien ja kasvattajien näkökulmasta RuokaTutka-kampanjan avulla on saatu opetettua terveellisiä ruokailutottumuksia kokonaisuudessaan vähintäänkin kohtalaisesti.

RuokaTutka-toiminta on kehittynyt materiaalien tekemisestä niiden käyttöön ja tilattaviin tunteihin sekä siten vuorovaikutuksen lisääntymiseen kohderyhmiin. RuokaTutka-kampanjassa tuotettu opetusmateriaali ja tarjolla olevat palvelut koetaan varsin korkealaatuisiksi. Yleinen huoli kuitenkin on, hyödynnetäänkö sitä riittävästi kouluissa ja päiväkodeissa vai jääkö hyvä aineisto liian vähäiselle käytölle. RuokaTutkan tuottamien materiaalien hyödyntäminen ja käytön lisääminen onkin yksi tulevaisuuden haasteista.

RuokaTutkan toteutuksen loppuvaiheessa keskiöön on noussut kohderyhmien saavuttaminen mm. hyväksi koettujen tilattavien lähettäjästuntien avulla. Viimeisimmän

hankekauden aikana (lukuvuosina 2020–2022) lähettiläiden pitämille oppitunneille on osallistunut yli 27 tuhatta lasta ja nuorta opettajineen noin 650 koulussa eri puolilla Suomea.

Mahdollisuutta koulujakelujärjestelmästä tuettavien tuotteiden käyttöön osana ruuanvalmistusta olisi syytä pohtia, kuitenkin siten, että tuen lisäarvo säilyisi, eikä tuettavilla tuotteilla korvattaisi ilman tukea muutenkin hankittavia tuotteita. Nykyisellään, kun tuettavia tuotteita ei saa sekoittaa muihin tuotteisiin, eikä niihin saa lisätä sokeria tai muuta makeutusainetta, niiden käyttömahdollisuudet jäävät rajallisiksi. Juotavan maidon käytön väheneminen lisää myös tarvetta muiden maitotuotteiden käyttöön niissä olevan kalsiumin ja lisätyn d-vitamiinin vuoksi, mikä voidaan hoitaa luontevasti ruuanvalmistuksen osana.

Arvioinnissa nousi esille mahdollinen uhka luomutuotteiden korkeamman tukitason vaikutuksesta siihen, että luomutuotteiden käyttö vähentäisi järjestelmästä tuettavien ja lähtökohtaisesti terveellisten tuotteiden käytön kokonaismäärää, koska koulujakelutukeen käytettävät määrärahat ovat kokonaisuudessaan varsin rajalliset. Merkittävästi pienemmän määrärahan vuoksi tämä uhka korostuu kouluhedelmätuen kohdalla, vaikka tähän mennessä luomutuotteiden käyttö hedelmissä ja vihanneksissa ei olekaan saavuttanut samanlaista suosiota kuin maitotuotteissa. Järjestelmään sisällytettyä vahvaa luomuun ohjaamista kannattaakin jatkossa arvioida kriittisesti etenkin jos määrärahat uhkaavat jäädä riittämättömiksi tuen kysyntään nähden.

Koulujakelujärjestelmän seurantatutkimukseen kutsuttiin 27 ala-, ylä- tai yhtenäiskoulua ympäri Suomen. Tutkimukseen osallistui 22 koulua. Kutsuttuja 6. luokan oppilaita oli yhteensä 960 ja 8. luokan oppilaita 1600. Tutkimukseen osallistui 664 kuudennen luokan oppilasta ja 836 kahdeksannen luokan oppilasta. Osallistumisaktiivisuus oli 59 %. Alkukartoituksessa vuonna 2017 koulujen oppilasmääriin verrattuna n. 85 % sekä kuudes- että kahdeksaluokkalaisista osallistui tutkimukseen: kuudesluokkalaisia 1091 ja kahdeksaluokkalaisia 1850.

Salaatin syöminen koululounaalla kuudes- ja kahdeksaluokkalaisilla on jonkin verran laskenut vuodesta 2017 vuoteen 2022. Vuonna 2017 salaattia söi koululounaalla joka päivä 40 % oppilaista, kun vastaava luku vuonna 2022 oli 38 %. Salaatin jätti syömättä joka päivä 11 % oppilaista vuonna 2017 ja 13 % vuonna 2022.

Koulun välipalatarjonnasta oppilaat valitsivat kasviksen, hedelmän tai marjan lähes puolet useammin (59 %) vuonna 2022 verrattuna vuoteen 2017 (31 %). Tähän ei kuitenkaan ollut juurikaan yhteyttä sillä, saiko koulu kouluhedelmätukea vai ei.

Kasvisten päivittäisen saantisuosituksen saavutti sekä vuonna 2017 että 2022 lähes yhtä pieni osa oppilaista, 28 % vs. 29 %. Koulun saamalla kouluhedelmätuella ei ollut yhteyttä siihen, saavuttiko oppilas päivittäisen kasvisten saantisuosituksen.

Maidon ja piimän juominen koululounaalla on vähentynyt vuoden 2017 39 %:sta vuoden 2022 31 %:iin. Samoin yhä harvempi oppilas saavuttaa päivittäisen maidon saantisuosituksen.

Vihannesten, hedelmien ja marjojen käyttö on selvityksen mukaan kuudes- ja kahdeksaluokkalaisilla edelleen melko kaukana suosituksista, ja niiden päivittäinen käyttö on pysynyt lähes samalla tasolla viimeisen viiden vuoden ajan. Koulussa nautitulla välipalalla kasvisten ja hedelmien käyttö on kuitenkin lisääntynyt vuodesta 2017

huomattavasti, kuitenkin koulun tukistuksesta riippumatta. Tulosten tulkinnassa tulee huomioida, että käytetyllä tiedonkeruumenetelmällä ei pystytä mittaamaan kasvien käyttömäärää, vaan käyttöfrekvenssiä. Toinen huomionarvoinen seikka on, että vuonna 2017 laadittu koululounaan kasvislisäkkeen käyttöä mittaava kysymys ei ole täysin kattava. Kysymyksen sanoituksesta johtuen oppilaat ovat todennäköisesti vastauksessa huomioineet vain salaatin käytön, eikä esimerkiksi tuorepalojen ja paloitetujen hedelmien käyttöä ole huomioitu.

2 JOHDANTO

2.1 Arviointikertomuksen tarkoitus ja soveltamisala

Euroopan unionin koulujakelujärjestelmä uudistui 1.8.2017 alkaen. Koulumaitojärjestelmä ja kouluhedelmäjärjestelmä yhdistyivät ja uutta koulujakelujärjestelmää säätelee yhteinen lainsäädäntö. Suomi on toimeenpannut koulumaitojärjestelmää vuodesta 1995 alkaen ja kouluhedelmäjärjestelmää 1.8.2017 alkaen. Järjestelmän puitteissa Manner-Suomessa ja Ahvenanmaalla jaetaan kouluissa ja päiväkodeissa unionin tukemia maitotuotteita ja tuoreita hedelmiä, vihanneksia, kasviksia ja marjoja. Tukeen ovat oikeutettuja lapset päiväkodeissa, esiopetuksessa, perusopetuksessa, lukiossa ja toisen asteen opetuksessa.

Ruokavirasto toimeenpanee koulujakelujärjestelmää eli vastaa koulumaito- ja kouluhedelmätukien maksatuksesta sekä koulutuksellisten liitännäistoimenpiteiden hankinnasta ja niihin liittyvän tuen maksamisesta. Koulutuksellisia liitännäistoimenpiteitä on toteutettu vuodesta 2018 alkaen RuokaTutka-nimisellä kampanjalla (www.ruokatutka.fi).

Koulujakelujärjestelmään toteutettiin arviointi Ruokaviraston tilaamana ja toimitettavaksi Euroopan komissiolle. Arvioinnin toteuttivat TK-Eval avoin yhtiö ja Terveystieteiden tutkimuskeskus (THL) Ruokaviraston etukäteen määrittämän työnjaon mukaisesti. Toimeksiannon tavoitteena oli Suomen koulujakelujärjestelmän arviointi komission vähimmäisvaatimusten mukaisesti.

2.2 Lyhyt kuvaus arviointiprosessista

TK-Evalin toteuttamassa arviointiosuudessa keskityttiin pääosin kahteen kokonaisuuteen: 1) koulujakelujärjestelmän toimivuuden arviointiin ja 2) sen arviointiin, missä määrin lapsille on koulujakelujärjestelmässä opetettu terveellisiä ruokailutottumuksia.

Koulujakelujärjestelmän toimivuuden arviointi kohdistuu muun muassa toimintalogiikan, strategiassa asetettujen tavoitteiden ja toteutettujen toimien välisten yhteyksien, kouluhedelmien, -vihannesten ja -maidon ja -maitotuotteiden toimittamisen/jakamisen ja tuoreiden hedelmien ja vihannesten ja maidon priorisoimisen arvioimiseen sekä pääasiallisten täytäntöönpanoa koskevien järjestelyjen ja säännösten toimivuuden arvioimiseen.

Terveellisten ruokailutottumusten osalta arvioinnissa on haettu tietoja muutoksesta lasten asenteissa ja tietämyksessä maidosta, maitotuotteista, kasviksista, vihanneksista, hedelmistä ja marjoista sekä terveellisestä ruokavaliosta.

THL suoritti vuonna 2017 MMM:n toimeksiantona koulujakeluhankkeen alkukartoituksen, jonka tavoitteena oli selvittää lasten ruokavalion kokonaisuutta ja erityisesti hedelmien, marjojen ja kasvien sekä maitotuotteiden kulutusta tuen kohteena olevissa ikäryhmissä ennen kouluhedelmätuen käyttöönottoa. Alkukartoitushankkeessa

luotiin seurantaindikaattorit, joiden avulla mahdollista muutosta ruokatottumuksissa mitataan.

Syksyllä 2022 THL toteutti koulujakelujärjestelmän arviointia varten seurantatutkimuksen, jonka tavoitteena oli selvittää koulujakelutuen yhteyttä hedelmien ja kasvien sekä maidon ja maitotuotteiden käyttöön valituissa ikäryhmissä alkukartoituksessa luotujen ja EU:lta saatujen indikaattorien avulla.

3 MENETELMÄT

3.1 Arviointisuunnitelma ja käytetyt arviointimenetelmät

TK-Evalin vastuulla olleessa arviointiosuudessa tehtiin aineistoanalyysi olemassa olevista tietolähteistä sekä toteutettiin omaa tiedonhankintaa kyselyiden ja haastattelujen avulla. Kyselyt suunnattiin koulujakelujärjestelmästä tukea saaneiden ruokapalvelujen edustajille ja heidän välittämänään päiväkotien kasvattajille ja koulujen opettajille. Lisäksi tehtiin erillinen kysely kasvattajille ja opettajille, jotka ovat RuokaTutka-hankkeen uutiskirjeen jakelulistalla. Haastatteluihin kutsuttiin asiantuntijoita eri tahoilta: ministeriöistä, etujärjestöistä, yliopistosta ja hanketoteuttajista.

THL:n toteuttamaan seurantatutkimukseen valittiin mukaan samat 20 FinTerveys 2017-tutkimukseen osallistunutta paikkakuntaa kuin alkukartoitukseen vuonna 2017. Mukaan saatiin rekrytoitua koulu kaikilta muilta paikkakunnilta paitsi Helsingistä. Koulut rekrytoitiin ottamalla yhteyttä koulujen rehtoreihin puhelimitse. Jokaisesta kunnasta tutkimukseen osallistui joko yksi yhtenäiskoulu tai yksi ala- ja yksi yläkoulu. Tutkimuksessa olivat mukana Heinola, Hämeenlinna, Jyväskylä, Joensuu, Kotka, Lahti, Lappeenranta, Lieksa, Loimaa, Loviisa, Muurame, Oulu, Pori, Siilinjärvi, Turku, Riihimäki, Rovaniemi, Vaasa ja Vantaa.

Tutkimuskoulujen kaikkia kuudensien ja kahdeksansien luokkien oppilaita pyydettiin täyttämään sähköinen Koululaisten ruokatottumukset -kyselylomake. Kyselyt täytettiin oppitunnilla opettajan valvonnassa 14.9.-14.10.2022 välisenä aikana. Analyyseissä jätimme Helsingin tulokset pois vuodelta 2017, jotta aineistot olisivat vastaavat molempina tutkimusvuosina.

3.2 Arviointikysymykset, arviointiperusteet, indikaattorit

Pääosa TK-Evalin toteuttamasta arvioinnista keskittyy kahteen kokonaisuuteen ja niihin liittyviin arviointikysymyksiin:

- 1) Koulujakelujärjestelmän toimivuuden arviointi ja
- 2) Missä määrin lapsille on koulujakelujärjestelmässä opetettu terveellisiä ruokailutottumuksia (koulutukselliset liitännäistoimenpiteet).

Koulujakelujärjestelmän toimivuuden arviointi keskittyy seuraaviin kysymyksiin:

- Toimintalogiikka tai yksilöityjen tarpeiden, strategiassa asetettujen tavoitteiden ja toteutettujen toimien väliset yhteydet.
- Pääasialliset mallit tai suuntauksot osallistuneissa kouluissa/osallistuneiden lasten keskuudessa.
- Kouluhedelmien, -vihannesten sekä -maidon ja -maitotuotteiden toimittaminen/jakaminen ja tuoreiden hedelmien ja vihannesten sekä maidon priorisoiminen.
- Koulussa tarjottava lisävalistus (koulutukselliset liitännäistoimenpiteet).
- Viestintä- ja tiedotustoimet.
- Pääasialliset täytäntöönpanoa koskevat järjestelyt ja säännökset.

- Terveys- ja ravitsemusviranomaisten, muiden viranomaisten ja yksityisten sidosryhmien osallistuminen koulujakelujärjestelmän suunnitteluun, täytäntöönpanoon, seurantaan ja arviointiin.

Terveellisten ruokailutottumusten osalta arvioinnissa haetaan indikaattoritietoja muutoksesta lasten asenteissa ja tietämyksessä maidosta, maitotuotteista, kasviksista, vihanneksista, hedelmistä ja marjoista sekä terveellisestä ruokavaliosta.

THL:n tekemää koulujakelujärjestelmän seuranta varten selvitettiin, mitkä kartoituksessa mukana olevista kouluista ovat mukana koulujakelussa (sekä kouluhedelmä- että koulumaitotuki). Tieto jakelussa mukana olevista kouluista sekä alkukartoituksen että seurannan osalta saatiin Ruokavirastosta. Koulujen valinnassa pyrittiin ottamaan huomioon, että mukana oli riittävästi kaikenlaisia kouluja (pelkkä maitotuki, pelkkä hedelmätuki, molemmat, ei mitään).

Seurannan indikaattoreiksi oli valittu:

- Muutos lasten kouluaihana nauttimien tuoreiden hedelmien ja vihannesten kulutuksessa (nauttimistiheys)
- Muutos lasten kouluaihana nauttiman maidon kulutuksessa (nauttimistiheys)
- Muutos niiden lasten prosenttiosuudessa, joiden osalta hedelmien ja vihannesten päiväsaantisuositus (kasviksia/hedelmiä/marjoja vähintään neljällä aterialla päivässä) täyttyy
- Muutos niiden lasten prosenttiosuudessa, joiden osalta maidon päiväsaannin suositukset täyttyvät kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen kansallisesti suositeltujen rasvapitoisuuksien mukaisesti.

Suosituksen täyttymisen kriteereinä pidimme maidon juontia vähintään kolmella aterialla päivässä.

3.3 Tietolähteet ja tiedonkeruutekniikat

TK-Evalin toteuttamassa koulujakelujärjestelmän toimivuuden arvioinnissa (ml. koulutuksellisten liitännäistoimenpiteiden tarkastelu) tietolähteet jakaantuivat kolmeen eri ryhmään: aineistoanalyysi, kysely ja haastattelut. Dokumenttianalyyssissa käytettiin mm. koulujakelujärjestelmästä tehtyä strategiaa, seurantaraportteja, koulujakelutiedotteita sekä RuokaTutkan toiminnasta kertovaa seurantatietoa (analytiikkaa Facebook ja Instagram -mainonnan, verkkosivujen ja uutiskirjeiden tavoitavuudesta sekä tilattavien oppituntien osallistujamäärät).

Kyselyn avulla tietoa kerättiin koulumaito- ja kouluhedelmätukea saaneilta. Kyselyn sai vastattavakseen tuensaajat, joita olivat tyypillisimmin keittiöiden emännät ja ruokapalveluvastaavat tms. ympäri Suomen. Em. kohderyhmää pyydettiin myös välittämään kyselyä eteenpäin vastattavaksi vastaajan kunnan/koulun/päiväkodin opettajille ja kasvattajille, joiden he tiesivät mahdollisesti hyödyntäneen työssään koulujakelujärjestelmään liittyvän RuokaTutkan aineistoja ja toimintatapoja. Kysely toteutettiin internet-pohjaisella kyselyjärjestelmällä joulukuussa 2022 ja molemmille em. ryhmille oli omat kysymysosiot kyselyssä. Kyselyssä tehtiin kaksi muistutuskierrosta. Kysely tavoitti yhteensä 584 tuensaajaa, joista 184 vastasi kyselyyn. Lisäksi opettajilta ja kasvattajilta saimme kyselyyn 39 vastausta. Kyselyyn vastasi siten kokonaisuudessaan molemmat vastaajaryhmät huomioiden 223 vastaajaa. Vastausprosentti voidaan laskea pelkästään tuensaajien osalta, joka oli noin 32 %.

Arvioinnissa toteutettiin myös sidosryhmä- ja asiantuntijahaastatteluita. Haastatteluiden kohteina oli koulujakelujärjestelmän suunnittelua tai toteutusta läheltä seuranneita tahoja. Haastateltavina olivat mm. asiantuntijoita eri ministeriöistä, järjestöistä, Ruokavirastosta ja liitännäistoimenpiteitä (RuokaTutkaa) toteuttaneista tahoista. Haastattelut toteutettiin pääsääntöisesti Teamsin välityksellä. Haastateltavia oli yhteensä 14 henkilöä. Lisäksi tietoa vaihdettiin THL:n tutkijoiden kanssa arvioinnin edetessä.

THL:n toteuttama tiedonkeruu suoritettiin itsetäytettävänä kyselytutkimuksena menetelmän kustannustehokkuuden vuoksi. Seurantatutkimuksessa käytettiin samaa kyselylomaketta kuin alkukartoituksessa vuonna 2017. Kyselylomaketta päivitettiin vain tarvittavilta osin, jotta tutkimusvuosien vertailu onnistuisi mahdollisimman hyvin. Lomake päivitettiin yhdessä MMM:n hankkeesta vastaavien kanssa. Kyselylomake sisälsi 33 kysymystä, joilla kartoitettiin hedelmien, marjojen, kasvien, maidon ja muiden elintarvikkeiden käyttöä sekä oppilaiden elintapoja ja muita taustatietoja.

Alkukartoituksessa käytössä oli paperinen kyselylomake. Seurantatutkimukseen lomake sähköistettiin THL:n lomakepalvelussa. Lomakepalvelu lähetti kyselylomakkeen linkin ja kirjautumistunnuksen sähköpostitse koulujen rehtoreille, jotka jakoivat linkin kuudensien ja kahdeksansien luokkien opettajille. Jokainen koulu ja siellä oleva luokkaste (6. ja 8. luokka) saivat oman linkin ja ryhmätunnuksen, jolla kyselylomakkeeseen kirjaututtiin. Kaikki saman luokkasteen oppilaat kirjautuivat samalla ryhmätunnuksella. Ryhmätunnuksen taakse oli avattu koulukohtaisesti tietty määrä tunnuksia. Koulujen osallistumisaktiivisuutta voitiin seurata lomakejärjestelmän kautta. Vastausajan päätyttyä niille kouluille, joista ei ollut saatu vielä yhtään vastausta, lähetettiin muistutusviesti ja annettiin lisävastausaikaa.

3.4 Arvioinnin rajoitukset ja ratkaisut

Pyrittäessä tarkastelemaan muutosta lasten **asenteissa ja tietämyksessä** maidosta, maitotuotteista, kasviksista, vihanneksista, hedelmistä ja marjoista sekä terveellisestä ruokavaliosta haasteen muodosti se, ettei kohderyhmältä itseltään ollut mahdollista kerätä tätä tietoa. Muutoksesta lasten asenteista ja tietämyksestä pyrittiin siten saamaan tietoa toissijaisten lähteiden kautta, eli pääsääntöisesti opettajien ja kasvattajien näkemyksiä asiasta sekä jossain määrin myös liitännäistoimenpiteiden toteuttajien näkemyksiä, sillä varsinkin erilaisia oppitunteja (mm. lähettilästoiminta, digitunnit) toteuttaneet lähettiläät ovat olleet suoraan tekemisissä kohderyhmien kanssa.

Opettajille ja kasvattajille välitettyyn kyselyyn liittyi myös arvioinnin kannalta sellainen rajoitus, etteivät arvioitsijat voineet tietää kenelle kysely on välitetty vastattavaksi. Tässä opettajien ja kasvattajien joukossa osoittautui olevan melko paljon RuokaTutkan toimintaa tuntemattomia vastaajia, joten tietoa asiaan saatiin hyvin rajallisesti. Tätä opettajille ja kasvattajille kohdistettua kyselyä välitettiin vastattavaksi myös kohderyhmälle RuokaTutkan päätoteuttajan Kaiku Helsingin uutiskirjeen osana. Tässä kohtaa tiedettiin, että uutiskirje kohdistuu nimenomaan RuokaTutkan toiminnassa mukana oleviin opettajiin ja kasvattajiin, mutta epäonneksi tämä kohderyhmä ei intoutunut vastaamaan uutiskirjeen kautta kyselyyn.

THL:n seurantatutkimuksessa otannan haasteena maitotuen suhteen oli, että Suomessa tuen saavien koulujen osuus on hyvin kattava. Tästä johtuen vertailuasetelma tukea saavien ja saamattomien koulujen suhteen ei onnistunut. Hedelmätuen kohdalla vertailu onnistui.

Taulukko 1. Koulumaito- ja kouluhedelmätukea saavien koulujen osuudet (n) vuonna 2017 ja 2022.

	Koulu saa koulumaitotukea v. 2017, n	Koulu saa koulumaitotukea v. 2022, n	Koulu saa kouluhedelmätukea v. 2022, n
Kyllä	18	15	11
Ei	4	7	11

Tiedonkeruu suoritettiin kyselytutkimuksena menetelmän kustannustehokkuuden vuoksi ja ruokien käyttöä mitattiin ainoastaan käyttötiheyksinä. Tästä johtuen tarkemmat tiedot lasten ruokavaliosta ja eri ruoka-aineiden kulutusmääristä jää puuttumaan. Kyselylomakkeen kysymykset haluttiin pitää mahdollisimman samoina, jotta alkukartoituksen ja seurannan tulokset olisivat keskenään vertailukelpoisia.

Kyselylomakkeessa kysymys siitä, kuinka monena päivänä edellisellä kouluviikolla nuori söi salaattia koululounaalla, olisi voinut olla muotoiltu toisin. Tällaisenaan kysymys selvitti oletetusti suurelta osin vain pelkän viher-/sekasalaatin syömistä. Kysymyksessä olisi ollut hyvä mainita myös paloitetut/suikaloidut kasvikset, tuorepalat ja kokonaiset tai viipaloidut hedelmät. Eli kaikki kasvikset ja hedelmät/marjat niissä muodoissa kuin ne voivat olla tarjolla linjastossa. Näin ollen kysymyksenasettelu saattaa pienentää päivittäin koululounaalla kasviksia/hedelmiä/marjoja syöneiden osuutta. Sama kysymys oli käytössä myös vuonna 2017 eli luvut ovat kuitenkin keskenään vertailukelpoisia. Kysymyksen muotoilu saattaa kuitenkin vääristää tuloksia erityisesti kouluhedelmätukea saavien koulujen kohdalla, sillä tyypillisesti lounaan yhteydessä tarjottu tukikelpoinen tuote on jotain muuta kuin salaattia.

4 KOULUJAKELUJÄRJESTELMÄN TOIMIVUUDEN ARVIOINTI

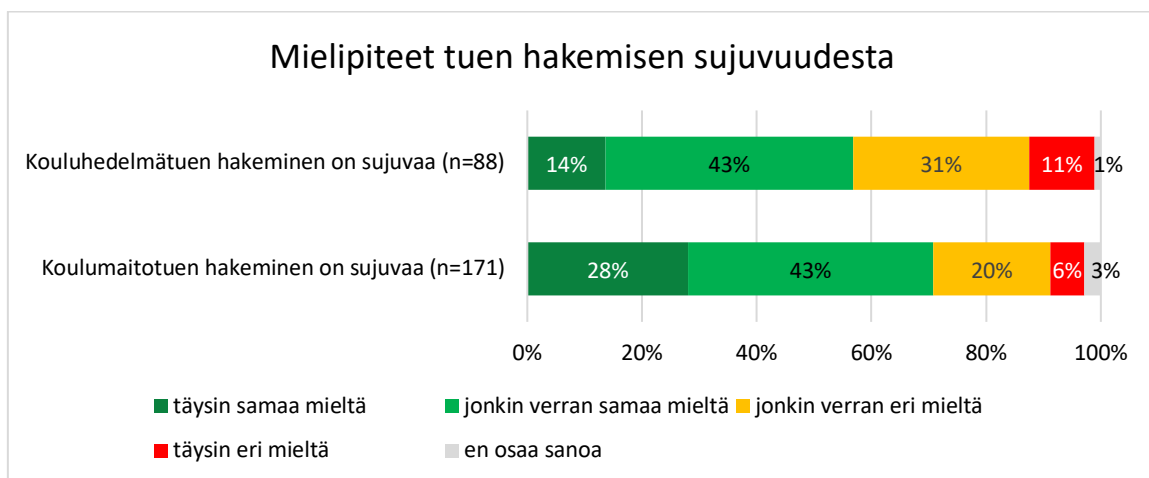
4.1 Toimintalogiikka

Toimintalogiikka tai yksilöityjen tarpeiden, strategiassa asetettujen tavoitteiden ja toteutettujen toimien väliset yhteydet

Euroopan unionin koulujakelujärjestelmän tarkoituksena on terveellisten ruokailutottumusten lisääminen. Järjestelmään kuuluvat koulumaito- ja kouluhedelmätuki, jotka maksetaan kokonaisuudessaan Euroopan unionin varoista. Suomessa koulujakelujärjestelmän tukipolitiikasta vastaa maa- ja metsätalousministeriön markkinayksikkö ja toimeenpanosta Ruokaviraston markkinaosasto. Koulujakelutuista säädetään seuraavissa asetuksissa: Euroopan parlamentin ja neuvoston asetukset (EU) N:o 1308/2013, (EU) N:o 1306/2013 ja (EU)N:o 1370/2013, Euroopan komission asetukset (EU) 2017/39 ja (EU) 2017/40 sekä laki maataloustuotteiden markkinajärjestelystä (999/2012) ja sen nojalla annetut säädökset.

Koulumaitotuki ja kouluhedelmätuki on tarkoitettu päiväkodeissa ja kouluissa oleville lapsille ja nuorille: ”Koulujakelutukea voidaan myöntää julkisessa tai viranomaisen hyväksymässä yksityisessä päiväkodissa oleville lapsille, esiopetuksessa oleville oppilaille sekä perusopetuksen koulua tai toisen asteen oppilaitosta käyville oppilaille tai opiskelijoille” (Laki maataloustuotteiden markkinajärjestelystä (999/2012)). Tukea voivat hakea kouluja ja/tai päiväkoteja omistavat organisaatiot. Tällaisia organisaatioita ovat muun muassa kunnat, yritykset, yhdistykset ja säätiöt. Tukea voi hakea myös niin sanottu toimittaja eli meijeri tai kaupan alan yritys asiakkaittensa puolesta. Koulumaitotukea tai kouluhedelmätukea voi hakea vain tukeen oikeutetuille maitotuotteille ja tukeen oikeutetuille kasviksille, vihanneksille, hedelmille ja marjoille.

Kouluhedelmä- ja koulumaitotukea saaneiden ruokapalveluiden edustajat esittivät arvionsa koulujakelujärjestelmän toimivuudesta vastaamalla kyselyssä esitettyihin väittämiin. Vastaajien enemmistön mielestä molempien tukien hakeminen on ainakin jossain määrin sujuvaa, mutta toisiinsa verrattuna koulumaitotuen hakemista pidettiin kouluhedelmätuen hakemista sujuvampana (seuraava kuva). Kouluhedelmätuen kohdalla tuen hakemisen sujuvuudesta eri mieltä olevien vastaajien osuus oli reilut 40 %.

Kuva 1. Mielipiteet kouluhedelmä- ja koulumaitotuen hakemisen sujuvuudesta. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat.

Kyselyvastaajia pyydettiin kertomaan sanallisesti, mitä kehittämistarpeita heidän mielestään liittyy koulumaito- ja kouluhedelmätuen hakemiseen.¹ Monet vastaajat totesivat tukien hakemisen turhan työlääksi euroissa laskettavaan hyötyyn nähden. Tukien hakeminen on myös ilmeisen vaikeaselkoista, sillä ensimmäistä kertaa tukea hakeneet kertoivat joutuneensa useaan kertaan lukemaan ohjeita ja pyytämään tarkennuksia puhelimitse tai sähköpostitse, jotta saivat tukihakemuksen täytettyä. Parissa kehittämisehdotuksessa esitettiin tukeen oikeutettujen kohderyhmässä 2. asteen opiskelijoita koskien tarvetta tarkennuksiin ja tuen laajentamista iltapäiväkerholaisiin.

Selitystä siihen, miksi koulumaitotuen hakeminen koetaan kouluhedelmätuen hakemista sujuvammaksi, saatiin myös sanallisista kommentteista. Huomiot koskivat pitkälti sitä, että hedelmä- ja vihannestuen hakuun liittyvät kirjaukset ja tarkistukset tehdään itse ruokapalveluissa toisin kuin yleensä toimittajahakuna toteutettavan maitotuen yhteydessä. Toimittajahaussa toimittajat hakevat tuen suoraan tuotteisiinsa ja laskuttavat ruokapalveluilta tuotteet valmiiksi tuen verran alennetulla hinnalla. Tällöin hallinnollinen rasite jää suurimmaksi osaksi suurten toimittajien vastuulle (mm. Arla ja Valio).

Sanallisesti annettujen kehittämisehdotusten joukossa oli lisäksi kiitoksia asiantuntijoiden antamasta avusta ja järjestelmään tehdyistä uudistuksista.

Koulujakelujärjestelmän toimeenpanosta Suomessa on laadittu strategia, jonka mukaisesti tavoitteena on:

- 1) Edistää täysipainoisen kouluaterian syömistä.
- 2) Edistää terveellisten välipalojen tarjontaa ja syömistä.
- 3) Edistää lasten ja nuorten terveellisiä ruokatottumuksia.
- 4) Edistää lasten ja nuorten ruokaosaamista sekä ruokaketjun tuntemusta.
- 5) Luonnonmukaisen tuotannon tunnetuksi tekeminen ja tuotteiden kysynnän lisääminen.

Koulujakelujärjestelmän tavoitteiden toteutumista tarkasteltiin kyselyssä erikseen kouluhedelmätuen ja koulumaitotuen osalta. Kyselyyn vastanneiden kouluhedelmätukea saaneiden ruokapalveluiden edustajien selvän enemmistön mielestä kouluhedelmätuella on vähintään kohtalaisesti pystytty etenemään tavoitteita kohti (seuraava kuva). Eniten on pystytty edistämään terveellisten välipalojen tarjontaa ja syömistä sekä lasten ja nuorten terveellisiä ruokatottumuksia ja myös lisäämään kasvisten monipuolista käyttöä ja arvostusta. Vastaajat arvioivat kouluhedelmätuella olleen vähiten vaikutusta lasten ja nuorten ruokaosaamisen sekä ruokaketjun tuntemuksen edistämiseen, mutta senkin tavoitteen osalta kaksi kolmasosaa ruokapalveluiden edustajista arvioi tuen vaikutuksen olleen vähintään kohtalaista.

---

¹ Hakuprosessin kehittämiseksi tukea hakeneiden ruokapalveluiden edustajien esittämiä kehittämiskohteita ja uudistustarpeita on liitteessä 1. Kouluhedelmä- ja koulumaitotuen hakemisen sujuvuutta koskevat sanalliset kommentit.

Kuva 2. Mielipiteet kouluhedelmätuen tavoitteiden toteutumisesta. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat (n=87–88).

Tarkentaessaan tavoitteiden toteutumista koskevia arvioitaan sanallisesti kyselyvastaajat kiinnittivät kouluhedelmätuen osalta huomiota asioihin, jotka on seuraavassa luokiteltu myönteisiin, neutraaleihin ja kehittämistä vaativiin.

Myönteiset huomiot:

- Hedelmätuen ansiosta hedelmiä pystytään tarjoamaan jälkiruokana aiempaa enemmän.
- Kauden pidennykset ovat olleet hyvä asia.
- On hyvä, kun salaattipöydässä komponentit ovat erillään: selkeys ja houkuttelevuus ovat lisääntyneet.
- Ruokalistasuunnittelussa on tullut pohdittua tarkemmin sen sisältöä.
- Tuki auttaa tarjoamaan oppilaille kasviksia ja marjoja tuoreina lisäkkeinä ja välipaloina.
- Tuki auttaa ohjaamisessa ja valinnoissa.
- Tuki lisää kasvien, hedelmien ja marjojen käyttöä, ravitsemussuositusten mukaisesti.
- Tuki edistää terveellisiä ruokatottumuksia.

Neutraalit näkemykset:

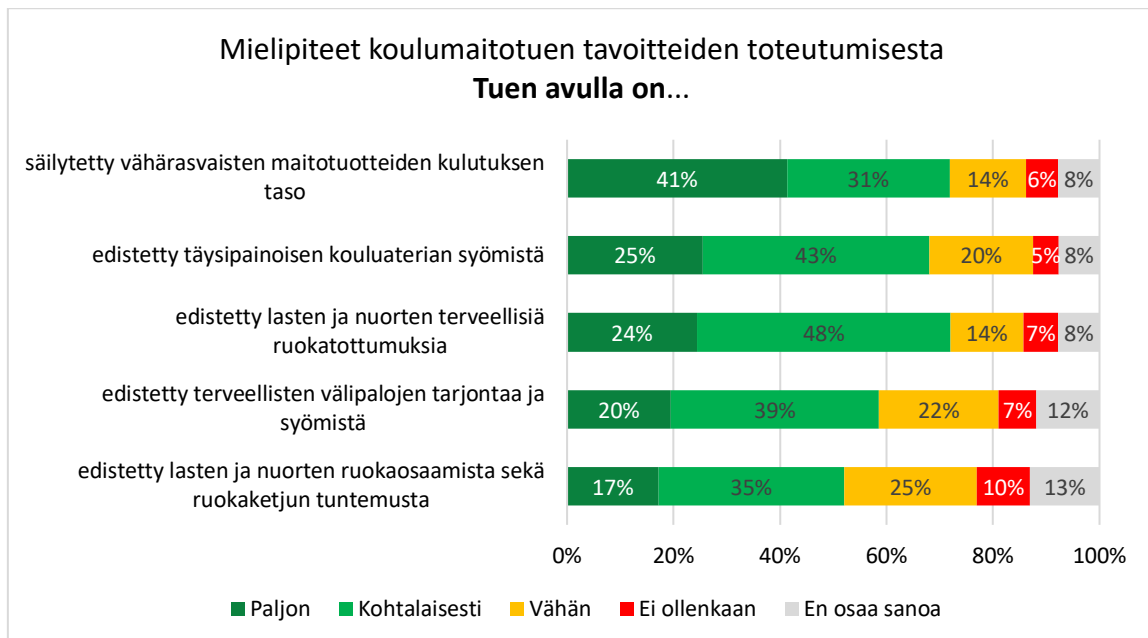
- Hinta ratkaisee.
- Ilman tukeakin syödään monipuolisesti, eikä tuella ole siihen vaikutusta.
- Opiskelijat päättävät lopulta itse, mitä syövät, vaikka terveellistä ruokaa onkin tarjolla.

Kehittämisehdotukset:

- Joidenkin koulujakelutuotteiden tarjoaminen koetaan haastavaksi, koska niiden joukkoon ei saa sekoittaa mitään (kaali, lanttu, happamat marjat). Siksi tuota määräästä pitäisi helpottaa.
- Kasvien ja hedelmien syöntiä ei ole saatu lisättyä, mihin syynä voi olla tuotevalikoima.

- Marjoista haetaan tukea vain vähän, koska tuettaviin marjoihin ei voi lisätä sokeria.
- Pelkät edullisemmat hedelmät ja niiden tarjoaminen ei riitä, vaan tarvitaan myös aktiivista ruokakasvatusta.
- Ruoanvalmistuksessa käytettävät hedelmät tulisi sisällyttää tuen piiriin.
- Tukituotteet voisivat olla samoja syys- ja kevätkaudella.
- Tuotevalikoima ei ole riittävän monipuolinen ja sitä pitäisi tarkistaa.

Samalla tavoin kuin edellä, myös koulumaitotukea saaneiden ruokapalveluiden edustajat arvioivat kyselyssä tuelle asetettujen tavoitteiden toteutumista. Vastaajien enemmistö suhtautui koulumaitotuen tavoitteiden toteutumiseen myönteisesti (seuraava kuva). Tosin arviot olivat jonkin verran kriittisemmät kuin kouluhedelmätuen kohdalla. Suurin vaikutus tuella on vastaajien mukaan ollut vähärasvaisten maitotuotteiden kulutuksen tason säilyttämiseen. Vastaajat arvioivat koulumaitotuella olleen vähiten vaikutusta lasten ja nuorten ruokaosaamisen sekä ruokaketjun tuntemuksen edistämiseen; reilu kolmannes ruokapalveluiden edustajista arvioi tuen vaikutuksen olleen tämän tavoitteen osalta vähäistä tai sitä ei ole ollut ollenkaan.

Kuva 3. Mielipiteet koulumaitotuen tavoitteiden toteutumisesta. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat (n=167-169).

Tarkentaessaan tavoitteiden toteutumista koskevia arvioitaan sanallisesti kyselyvastaajat kiinnittivät koulumaitotuen osalta huomiota asioihin, jotka samalla tavoin kuin edellä käsiteltäessä kouluhedelmätukea on luokiteltu myönteisiin, neutraaleihin ja kehittämistä vaativiin.

Myönteiset huomiot:

- Ilman tukea olisi jatkettu kevytmaidolla, mutta nyt käytetään rasvatonta.
- Koulumaitotuki edistää hyvin tavoitteiden saavuttamista.
- On erittäin tärkeää ohjata nuoria, lapsia sekä myös aikuisia terveelliseen ja täysipainoiseen ateriakokonaisuuteen ohjaamalla heitä ostovalinnoilla.
- Tuen avulla on piristetty normaalia ateriatarjontaa ja sitä kautta kannustettu syömään kouluruokaa.

- Tuen avulla voi perustella rasvattomien ja vähärasvaisten tuotteiden käyttöä.
- Tukeen perustuen on voinut tehdä muutoksia rasvattomien ja vähärasvaisten tuotteiden suuntaan.
- Tuki kannustaa lisäämään tukikelpoisten hedelmien ja vihannesten tarjontaa.
- Tuki mahdollistaa taloudellisesti aterioiden monipuolistamisen.

Neutraalit näkemykset:

- Kouluruokailuun on aina kuulunut monipuolinen ruokavalio.
- Rasvattoman maidon kulutus on vuosi vuodelta vähentynyt; se korvataan vedellä. Myös muiden maitotuotteiden kulutus on vähentynyt.
- Tarjoaisimme samat tuotteet ilman koulumaitotukeakin.
- Tuki on vähäinen, eikä sillä ole vaikutusta.
- Täysipainoisen aterian syöminen on aina yksilön valinta, johon voidaan vain jossain määrin vaikuttaa.

Kehittämisehdotukset:

- Ruokatutka-sivuston käyttö lisäisi lasten tietoutta, mutta kehoitus/ohjaus sen jalkauttamiseksi koulujen ja päiväkotien arkeen pitäisi tulla OKM:stä/Opetushallituksesta.
- Vähärasvaisten maitotuotteiden kulutusta ei ole tarpeen säilyttää.

Kyselyssä selvitettiin vielä erikseen, kuinka vastaajat kehittäisivät kouluhedelmä- ja koulumaitotukea ja niiden käyttöä. Sanallisissa vastauksissa² huomio kiinnitettiin mm. tuettujen tuotteiden valikoimaan, niiden käyttöön ruuanvalmistuksessa ja sekoitettuna muihin tuotteisiin, tukitasoon ja -aikaan, kohderyhmän laajentamiseen sekä hakuprosessin kiemuroihin.

Arvioinnissa toteutettujen asiantuntijahaastattelujen perusteella koulujakelujärjestelmän koetaan yleisesti ottaen toimivan Suomessa aika hyvin, varsinkin verrattuna eurooppalaiseen kontekstiin. Se sopii hyvin suomalaisen kouluruokailun yhteyteen ja sen kautta toteutettavaksi. Lakisääteisenä järjestetty kouluruokailu, joka on poikkeus muihin EU-maihin verrattuna, mahdollistaa myös koulujakelujärjestelmästä tuettujen tuotteiden jouhevan jakelun oppilaille. Haastatteluissa tuotiin kuitenkin esille huoli, ettei kouluhedelmätuki ole saanut samanlaista suosiota kuin koulumaitotuki. Kouluhedelmätuen käytössä tunnistettiin suurimmaksi ongelmaksi tuen hakemisen käytännön haasteet, jotka koulumaitotuen kohdalla on monessa tapauksessa voitettu sillä, että varsinaisen hakuprosessin hoitavat suuret toimittajahakijat, eikä tuen hakeminen jää ruokahuollon toimijoiden vastuulle. Toimittajien hoitamana tuen hakeminen koettiin hyväksi innovaatioksi ja ratkaisuksi tukiprosessin helpottamisessa. Sama järjestely ei kuitenkaan toimi hedelmä- ja vihannespuolella, koska siellä on tuotteita ja niiden toimittajia enemmän ja toimitettavat erät aika pieniä.

Haastatteluissa kannettiin myös huolta hedelmien ja kasvien vähäisestä käytöstä, minkä vuoksi koulujakelujärjestelmää toivottiin painotettavan aiempaa enemmän hedelmä- ja kasvispuolelle. Kulutuksen volyyymiin liittyen haastatteluissa nähtiin uhkakuvana myös se, että luomutuotteiden korkeammat tukitasot voivat vaikuttaa siihen, että luomun käyttö vähentää hedelmien ja kasvien käytön kokonaismäärää kouluhedelmätuen

² Koulujakelujärjestelmästä tukea hakeneiden ruokapalveluiden edustajien vastaukset kysymyksiin, a) kuinka kehittäisit kouluhedelmätukea ja sen käyttöä sekä b) kuinka kehittäisit koulumaitotukea ja sen käyttöä ovat liitteessä 1. Kouluhedelmä- ja koulumaitotukea sekä niiden käyttöä koskevat kehittämisehdotukset.

määrärahan rajallisuuden vuoksi. Sen vuoksi vahvaa luomuun ohjaamista ei pidetty hyvänä asiana.

4.2 Pääasialliset mallit

Pääasialliset mallit tai suuntauksot osallistuneissa kouluissa/osallistuneiden lasten keskuudessa

Suomessa koulujakelujärjestelmää toteutetaan kouluissa pääsääntöisesti kouluruokailun yhteydessä ja päiväkodeissa hoitopäivään sisältyvien aterioiden yhteydessä. Koululaisille ilmaiset ruokailut ovat poikkeus muihin EU-maihin verrattuna, sillä vain Ruotsissa on vastaavanlainen yhteiskunnan tarjoama palvelu käytössä.

Kouluissa järjestetään oppilaille yleensä yksi ruokailuhetki, jossa heille jaetaan koulumaito- ja kouluhedelmätukeen oikeutettuja tuotteita muun aterian yhteydessä. Päiväkodeissa puolestaan näitä ruokailuhetkiä on enemmän ja lapsille jaetaan koulujakelujärjestelmästä tuettuja tuotteita aamupalan, lounaan ja välipalan yhteydessä.

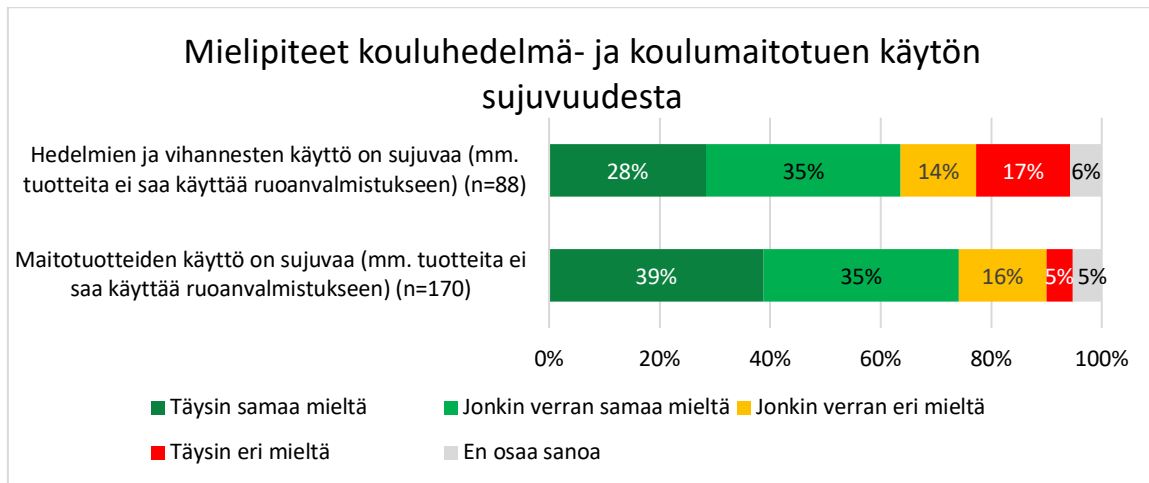
Koulumaitotukeen kuuluvista tuotteista juotavat maidot ja piimät ovat tavallaan erottamaton osa ruokailua, mutta kouluhedelmätuen kohdalla tilanne on toinen. Koulujakelujärjestelmän tuella ei ole tarkoitus korvata kouluruokaa vaan tuottaa lisäarvoa. Ei siis haluta, että kunnat supistaisivat kouluruokailun budjettia ja täyttäsivät syntyvän vajeen koulujakelujärjestelmän tukieuroilla. Sen vuoksi on kehitetty järjestely, jossa tuettujen tuotteiden käyttäminen ruuanvalmistukseen on kielletty.

Koulujakelutukeen oikeutettuja tuotteita ei saa käyttää ruoanvalmistukseen. Tämä tarkoittaa sitä, että jos esimerkiksi rasvattomasta maidosta valmistetaan puuroa, kyseiselle tuotemäärälle ei voi hakea koulumaitotukea. Kasviksista, vihanneksista, hedelmistä ja marjoista ei saa valmistaa esimerkiksi uunijuureksia, salaattia tai marjarahkaa. Jos salaatti tarjotaan erikseen niin sanottuina komponentteina, tuotteet ovat oikeutettuja kouluhedelmätukeen. Myös esimerkiksi välipalana erikseen tarjottavat kasvikset, hedelmät ja marjat ovat tukeen oikeutettuja. Koulujakelutukeen oikeutettuihin tuotteisiin ei saa lisätä rasvaa, suolaa tai sokeria.

Tukiehtoihin liittyvä kielto käyttää tukituotteita ruuanvalmistukseen on syynä siihen, että kouluhedelmätukeen oikeuttavat tuotteet käytännössä jaetaan ruokailijoille komponentteina salaatti- tai marjasekoituksen sijasta. Ruokaviraston saaman palautteen mukaan koululaiset myös syövät enemmän salaattikasviksia, kun he saavat itse valita, mitä lautaselleen ottavat. Jos salaatti olisi valmiiksi sekoitettua ja siinä olisi jotain sellaista, josta ei tykkää, koko salaatti jäisi helposti ottamatta tai ainakin syömättä. Arvioinnin yhteydessä toteutetun kyselyn perusteella tähän asiaan kuitenkin suhtaudutaan kaksijakoisesti; sanallisissa kommentteissa³ osa vastaajista jakaa saman havainnon, mikä on Ruokaviraston saamassa palautteessa, mutta osan mielestä sekoituskielto heikentää tuotteiden houkuttelevuutta ja siten vähentää niiden käyttöä. Kaiken kaikkiaan enemmistö kyselyvastaajista pitää kuitenkin tuettavien tuotteiden käyttöä sujuvana. Kun tukien käytön sujuvuutta verrataan toisiinsa, koulumaitotukeen suhtaudutaan

³ Asiaa tarkentavat sanalliset kommentit ovat liitteessä 1. Kouluhedelmä- ja koulumaitotuella tuettujen hedelmien ja vihannesten sekä maitotuotteiden käytön sujuvuus.

myönteisemmin. Kouluhedelmien ja -vihannesten käytön sujuvuudesta toista mieltä olevia vastaajia on lähes kolmasosa.

Kuva 4 Mielipiteet kouluhedelmä- ja koulumaitotuen käytön sujuvuudesta. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat.

4.3 Tuettavien tuotteiden jakaminen ja priorisointi

Kouluhedelmien, -vihannesten sekä -maidon ja -maitotuotteiden toimittaminen/jakaminen ja tuoreiden hedelmien ja vihannesten sekä maidon priorisoiminen

Maataloustuotteiden markkinajärjestelyä säätelevän lain (999/2012) mukaan hyväksytyt koulujakelutuen hakijan on varmistettava tuen kohteena olevien tuotteiden jakelu ainoastaan tuen kohderyhmään kuuluville lapsille, oppilaille tai opiskelijoille. Lisäksi hyväksytyt koulujakelutuen hakijan on tuen saadakseen pidettävä kirjaa jaetuista tukikelpoisista tuotteista ja ilmoitettava Ruokavirastolle kohderyhmään kuuluvien lasten, oppilaiden ja opiskelijoiden lukumäärää ja näille jaettuja tuotteita koskevat tiedot.

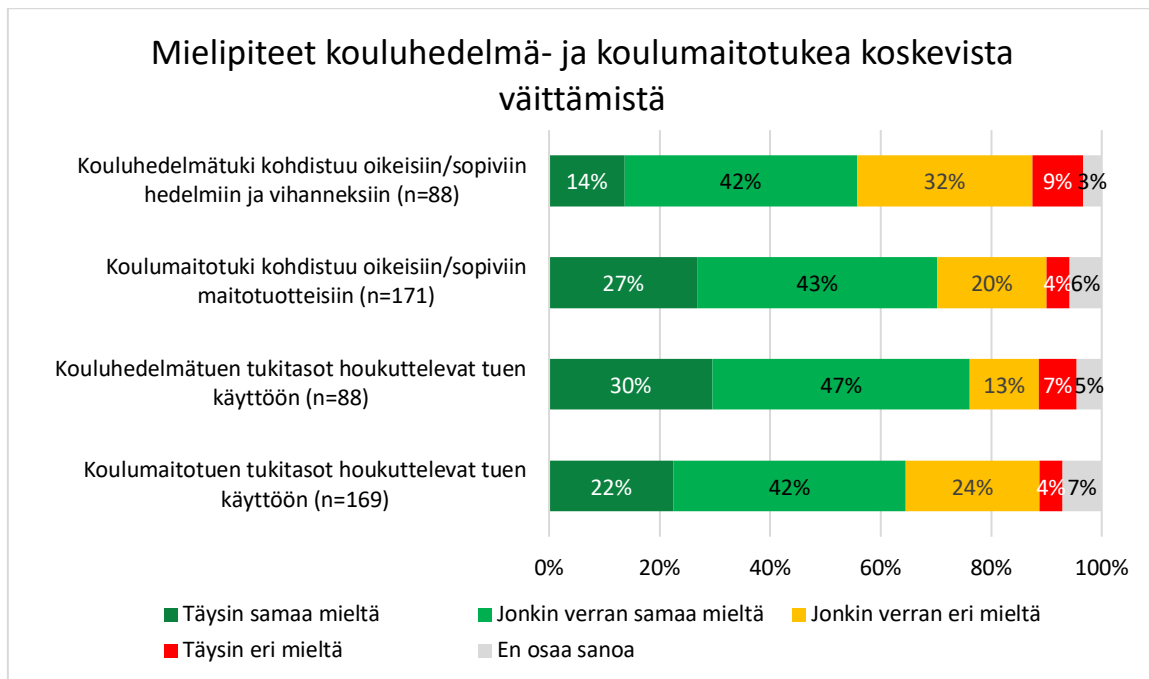
Suomessa kaikki tukea hakeneet organisaatiot ja toimittajahakijat järjestävät tuotteiden jakamisen lakisääteisesti järjestettävien ruokailujen yhteydessä, eikä koulujakelujärjestelmää varten ole tarvinnut organisoida omaa jakelujärjestelmää. Tällä tavoin suomalainen malli on myös kustannustehokas, sillä tuki voidaan käyttää tukituotteisiin ilman erillisen jakelujärjestelmän kustannuksia.

Tuotteiden priorisoinnista puolestaan säädetään EU-lainsäädännössä. Euroopan parlamentin ja neuvoston asetuksen (1308/2013) mukaan maitotuotteiden tukemisessa tulee priorisoida juotavia/nestemäisiä maitotuotteita ja hedelmä- ja vihannestuotteiden tukemisessa tuoreita hedelmiä ja vihanneksia. Jäsenvaltiot voivat kuitenkin aika vapaasti valita tuettavat tuotteet, kunhan painopiste on priorisointivaatimuksen mukainen.

Suomessa priorisointia tehdään käytännössä siten, että maidolla ja piimällä on koulumaitotuessa korkeammat tukitasot kuin muilla tuotteilla. Alussa järjestelmästä tuettiin pelkästään nestemäisiä maitoja, mutta myöhemmin tuki on laajennettu jogurtteihin, rahkoihin ja juustoihin; niiden tukitasoa on kuitenkin pidetty nestemäisiin maitotuotteisiin verrattuna tarkoituksella matalampana. Nestemäiset maitotuotteet ovat

tarjolla myös päivittäin, kun muut tuettavat maitotuotteet vain täydentävät ravitsemussuosituksen mukaisia syömiä ja ovat tarjolla harvemmin. Kouluhedelmätuessa puolestaan Suomessa tuetaan ainoastaan tuoreita tai pakastettuja kasviksia ja hedelmiä. Tuen piirissä ei ole jalosteita, joten priorisointi on tehty jo tuettavien tuotteiden valinnassa, eikä tuoretuotteita tarvitse enää erikseen priorisoida.

Kouluhedelmä ja koulumaitotukea saaneiden ruokapalveluiden edustajat esittivät arvionsa koulujakelujärjestelmän tukien kohdistumisesta ja tukien kohteena olevien tuotteiden tukitasoista vastaamalla kyselyssä esitettyihin väittämiin. Kokonaisuudessaan ruokapalveluiden tukihausta vastaavat suhtautuivat ko. väittämiin myönteisesti. Heistä enemmistön mielestä tuet kohdistuvat oikeisiin tuotteisiin ja tukitasot houkuttelevat tukien hakemiseen ja käyttöön. Verrattaessa kouluhedelmätukea ja koulumaitotukea toisiinsa tuen kohdentumiseen liittyvissä kysymyksissä koulumaitotuki koetaan toimivammaksi, kun taas tukitasoja pidetään kouluhedelmien kohdalla houkuttelevampina. Merkille pantavaa on, että vaikka tuen piiriin valittujen hedelmien ja vihannesten valikoima tyydyttääkin vastaajien enemmistöä, noin 40 % vastaajista ei pidä tuota valikoimaa onnistuneena. Sanalliset kommentit antavat hyvän kuvan vastaajien näkemyksistä niin tukien kohdistumisesta kuin tukitasoista.⁴

Kuva 5. Mielipiteet kouluhedelmä- ja koulumaitotukea koskevista väittämistä. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat.

Asiantuntijahaastatteluissa tuotiin esille, että koulujakelujärjestelmään sisältyvä tuotteiden priorisointi vastaa myös suomalaista ruokasuositusta, jossa keskeisenä aterian osana on ruokajuoma, lähtökohtaisesti maitovalmiste. Koulujakelujärjestelmän kansallisiin kriteereihin on myös sisällytetty kansallisten ravitsemussuositusten mukaisesti rasvattomien juomien ja vähärasvaisten maitotuotteiden vaatimus.

⁴ Tarkentavat sanalliset kommentit ovat liitteessä 1. Kouluhedelmä- ja koulumaitotukien kohdistuminen ja tukitasojen houkuttelevuus.

4.4 Koulussa tarjottava lisävalistus

Koulussa tarjottava lisävalistus (koulutukselliset liitännäistoimenpiteet)

Maidon ja maitotuotteiden sekä kasvien, vihannesten, hedelmien ja marjojen jakelun tueksi koulujakelujärjestelmässä toteutetaan Suomessa myös koulutuksellisia liitännäistoimenpiteitä eli RuokaTutka-kampanjaa (ruokatutka.fi). Kampanjan tavoitteena on viedä lapset tutkimusmatkalle ruoan ja sen alkuperän maailmaan ja kertoa terveellisistä ruokailutottumuksista. Ruokatutka on tarkoitettu kaikille, eikä sen materiaalien käyttäminen ole sidottu siihen, hakeeko käyttäjä koulumaito- tai kouluhedelmätukea. Ruokatutkan materiaaleja voi käyttää opetuksessa. Ne aktivoivat lapsia/oppilaita ja perheitä tutustumaan ja tutkimaan myös omalla ajallaan. Osana Ruokatutkaa julkaistaan myös juliste, joka koulumaito- tai kouluhedelmätukea hakevien tahojen tulee asettaa esille organisaationsa kouluissa ja päiväkodeissa.

RuokaTutka-kampanjaa on toteutettu kahtena peräkkäisenä hankkeena vuodesta 2018 lähtien. Kaiku Helsinki Oy (ent. Cocomms Oy) on toiminut päävastuullisena toteuttajana näissä hankkeissa tehden yhteistyötä Ruokakasvatusyhdistys Ruukun, Itä-Suomen yliopiston (UEF) ja Ammattikeittiöosaajat ry:n (Amko) kanssa. Amko oli mukana hankeyhteistyössä ensimmäisen hankekauden. RuokaTutkan sisältö voidaan karkeasti jakaa seuraaviin toimenpiteisiin:

- a) RuokaTutkan nettisivuilta saatavilla oleva opetusta tukeva materiaali (sekä some-viestintä ja uutiskirjeet)
- b) Tilattavat tunnit (lähettilästoiminta, digitunnit ja vinkkivartit)
- c) Webinaarit

RuokaTutkan toteuttajien keräämän seurantatiedon perusteella voidaan sanoa, että toiminnan tavoitavuus kohderyhmässä on ollut hyvä. Facebook ja Instagram -mainonnan tavoitavuus lukuvuosina 2020–2023 (22.12.2022 mennessä) on yhteensä 1 059 628. Näyttökertoja tällä mainonnalla on puolestaan noin nelinkertainen määrä (n. 4 miljoonaa). Uniikkeja linkklikkauksia on vastaavassa ajassa kertynyt noin 11 100. Hakusana- ja display mainontaa on tehty lukuvuonna 2020–2021 vain kampanjaluonteisesti ja lukuvuosina 2021–2023 hakusanamainonta on ollut koko lukukauden jatkuvaa. Näyttökertoja tänä aikana on kertynyt yhteensä noin 90 000 ja klikkauksia noin 54 000. RuokaTutka-kampanjaan ovat kuuluneet myös uutiskirjeet, joita on lähetetty lukuvuosien 2021–2023 aikana. Uutiskirjeiden tilaajia on yhteensä (12/2022 tilanteessa) noin 900, joista suurin osa alakouluista. Uutiskirjeiden avausprosentti on ollut hyvä (varhaiskasvatuksen kirjeiden avausprosentti 41–47 %, alakoulun 30–34 % ja yläkoulun ja 2. asteen 32–41 %). RuokaTutkan esitettä on jaettu opettajien SubjectAid-palvelun kautta painettuna. Esite on ollut maksuttomasti tilattavissa opettajille. Lukuvuosien 2020–2023 aikana esitettä on tilattu 33 700 kpl. Esite on tavoittanut opettajien kautta pääosin yläkoululaisia.

RuokaTutkan verkkosivut avattiin 31.7.2018. Verkkosivua on päivitetty ja uusi verkkosivu julkaistiin 2.2.2021, jolloin suurin osa url-osoitteista muuttui. RuokaTutkan verkkosivuanalytiikan mukaan verkkosivujen sivukatseluja on ollut yhteensä noin 780 000, käyttäjiä 166 547 ja istuntoja 231 462. Selvästi suosituimpia/käytetyimpiä verkkosivujen sisältöjä ovat olleet pelit ja tehtävät (pelit n. 142 000 ja tehtävät n. 148 000 sivun katselua). Seuraavaksi eniten katseluita on kohdistunut testeihin (n. 41 000), oppimisympäristöihin (n. 23 000) ja testaamoihin (n. 23 000). Lisäksi sivun katseluita on ollut seuraavanlaisesti: opetube ja Ruokatube (n. 19 000), äänisadut (n. 18 000), digitunnit

(n. 13 000), materiaalipankki (n. 11 000), artikkelit (n. 11 000), tuntikokonaisuudet (n. 10 000) ja monialaiset oppimiskokonaisuudet (n. 9 000).

RuokaTutkan toiminta on laajentunut viimeisimmän hankekauden aikana myös erilaisiin tilattaviin tunteihin. Opettaja voi tilata RuokaTutkalta mm. ruokalähettiläs-oppitunnin joko esi- ja alakouluun, yläkouluun tai 2. asteen opetukseen. RuokaTutkan lähettiläs toteuttaa siinä 45 minuutin mittaisen etäoppitunnin opetusryhmille Teamsin kautta. Muita tilattavia tunteja ovat RuokaTutkan digitunnit (n. 30 min) ja vinkkivartit (n. 15 min). Näihin kaikkiin sisältyy vahvasti vuorovaikutteisuus oppilaiden kanssa. Tilattavista oppitunneista selvästi suosituin on ollut RuokaTutkan ruokalähettiläs. Seurannan mukaan lähettiläiden pitämiä oppitunteja on toteutettu yhteensä 1008 kpl (lukuvuosina 2020–2022). Näihin on osallistunut yhteensä 27 812 henkilöä (pääosin oppilaita). Kouluja on tavoitettu ruokalähettilästoiminnalla yhteensä 648 (suurin osa alakouluja). Vastaavasti digitunteja on pidetty 34 kpl, joihin on osallistunut 7116 henkilöä.

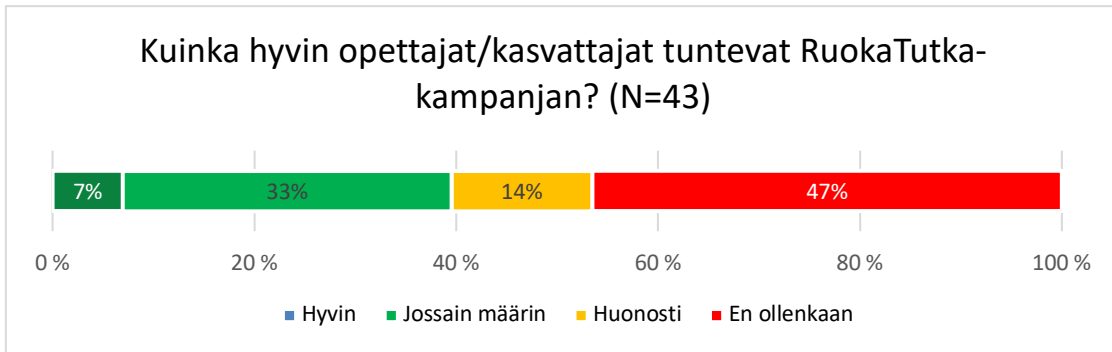
RuokaTutka on järjestänyt myös koulutuswebinaareja opettajille ja varhaiskasvatuksen ammattilaisille. RuokaTutkan sisältöjä ja materiaaleja hyödyntävät ja esittelevät tilaisuudet on järjestetty suorina lähetyksinä Teamsillä ja niiden kesto on ollut noin 1,5 tuntia. Seurannan mukaan lukuvuosina 2020–2022 webinaareja on toteutettu yhteensä 13 kpl, joihin on osallistunut yhteensä 332 varhaiskasvattajaa ja opettajaa. RuokaTutkaan on liittynyt myös messut. Nämä ovat olleet virtuaalisia ja kohdistuneet varhaiskasvattajille ja opettajille. Näitä tapahtumia on toteutunut yhteensä 10, joihin on osallistunut noin 8 900 varhaiskasvattajaa ja opettajaa.

Edellä käsitellyistä oppitunneista ja tilaisuuksista on kerätty myös palautetta RuokaTutkan toteuttajien toimesta. Seuraavaan taulukkoon on koottu tätä opettajien ja kasvattajien antamaa palautetta. Palaute on ollut oikein hyvää ruokalähettilästoiminnasta ja webinaareista, joissa NPS-luvut ovat yli 80. Digitunnit puolestaan ovat saaneet osakseen kohtalaista palautetta, mutta NPS-luku jää heikoksi.

Taulukko 2. Koonti RuokaTutkan keräämästä palautteesta.

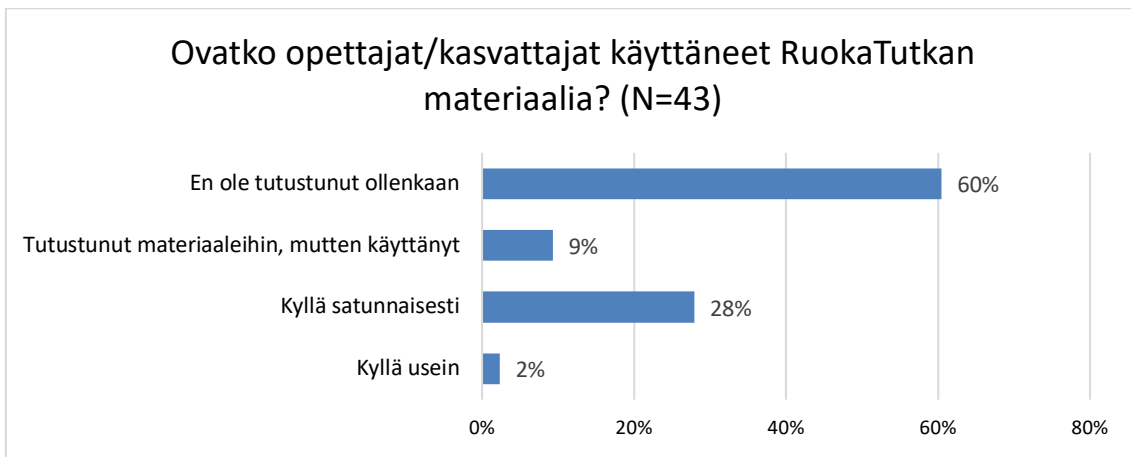
	Kuinka sopivana pidit oppitunnin sisältöä omalle ryhmällesi? (1-5)	Minkä arvosanan antaisit RuokaTutka-lähettiläälle? (1-5)	Minkä yleisarvosanan antaisit oppitunnille? (1-5)	NPS (Kuinka todennäköisesti suosittelisit RuokaTutka-oppituntia kollegallesi? (0-100))
Ruokalähettiläs (n=327)	4,4	4,7	4,4	81
	Miten kiinnostava pidit digitunnin sisältöä?	Minkä yleisarvosanan antaisit digitunnille?	Ruokaketjun asiantuntija	NPS (n=114)
Digitunnit (n=106)	3,6	3,5	4,3	16
	Miten kiinnostava pidit tilaisuuden sisältöä?	Minkä yleisarvosanan antaisit tilaisuudelle?	Asiantuntija-puheenvuoro	NPS
Webinaarit (n=119)	4,7	4,6	4,8	87

Arvioinnissa tehtiin myös omaa tiedonhankintaa liittyen RuokaTutkaan. Tuensaajille toteutetussa kyselyssä oli osio, jonne toivottiin vastauksia **opettajilta ja kasvattajilta**, jotka ovat mahdollisesti käyttäneet RuokaTutkan tuottamaa materiaalia. Tavoitetuista opettajista ja kasvattajista noin puolet tuntee RuokaTutka-kampanjan (ks. seuraava kuva) ja noin puolet ei tunne kampanjaa ollenkaan. Hyvin pieni osa heistä tuntee kampanjan hyvin.

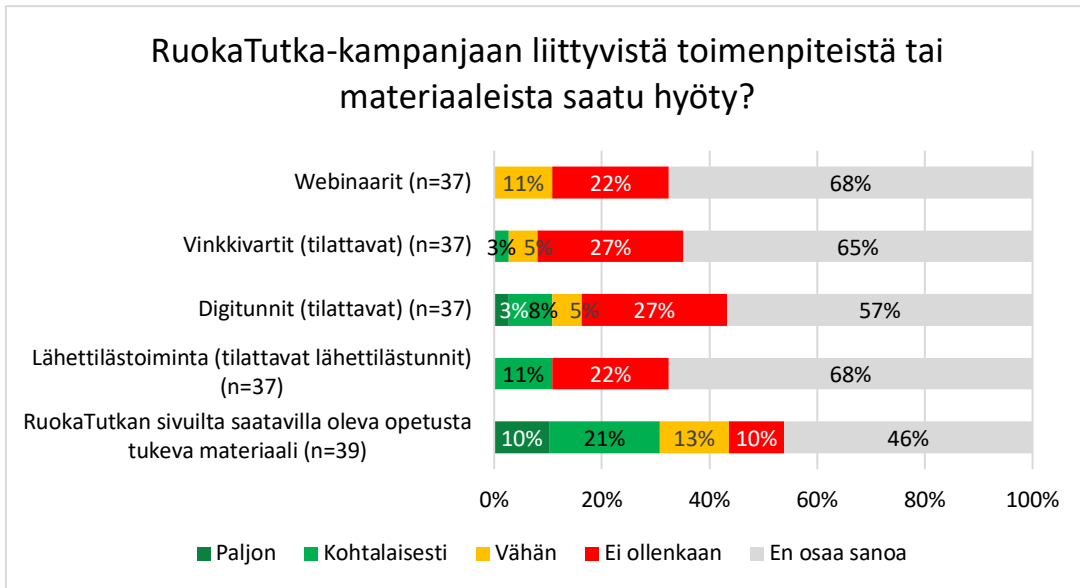
Kuva 6. Kuinka hyvin opettajat/kasvattajat tuntevat RuokaTutka-kampanjan. Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

Suurin osa kyselyyn vastanneista opettajista ja kasvattajista ei ollut tutustunut RuokaTutkan materiaaleihin ollenkaan. Niistä opettajista ja kasvattajista, jotka ovat käyttäneet materiaaleja, suurin osa käyttää materiaaleja satunnaisesti. Suurin syy materiaalin käyttämättömyydelle tässä kyselyvastaajien joukossa on yksinkertaisesti se, etteivät he olleet kuulleet aikaisemmin RuokaTutkan materiaaleista. Ajanpuute/kiire oli myös joissakin tapauksissa syynä materiaalin käyttämättömyydelle.

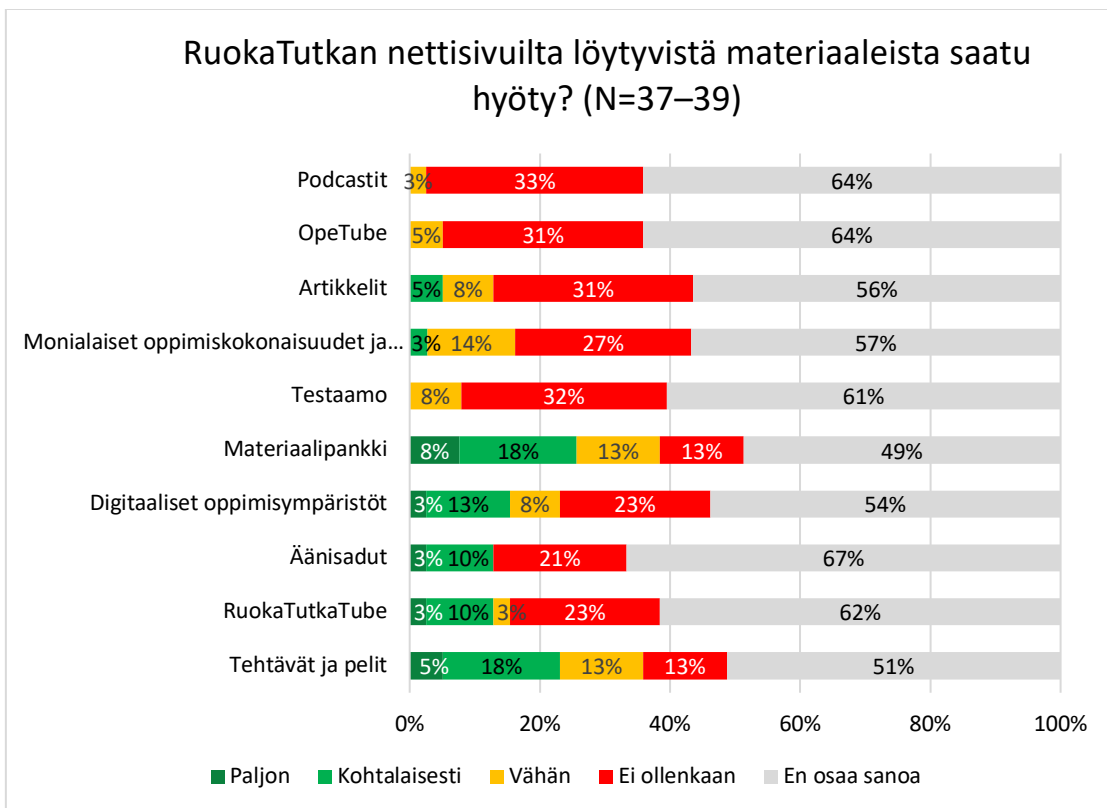
Kuva 7. Ovatko opettajat/kasvattajat käyttäneet RuokaTutkan materiaalia? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

Mielenkiintoinen kysymys on RuokaTutka-kampanjan toimenpiteistä tai materiaaleista koettu hyöty **opettajille ja kasvattajille**. Edellä esitetyt RuokaTutka-toimijoiden keräämät palautteet osoittivat hyvää suhtautumista asiaan. Tässä arvioinnissa toteutettu kysely tavoitti eri tavalla toimenpiteisiin osallistuneita vastaajia kuin RuokaTutkan itse keräämä palaute, joka kohdistui suoraan osallistuneisiin opettajiin ja kasvattajiin. Tässä arvioinnissa kerätty palaute on enemmän kaksijakoista, eli hyötyä on pääsääntöisesti ollut joko kohtalaisesti/paljon tai vähän/ei ollenkaan. Eniten RuokaTutka on tuottanut hyötyä nettisivuilla olevan materiaalin avulla, sekä myös jossain määrin lähettilästoiminnalla ja digitunneilla.

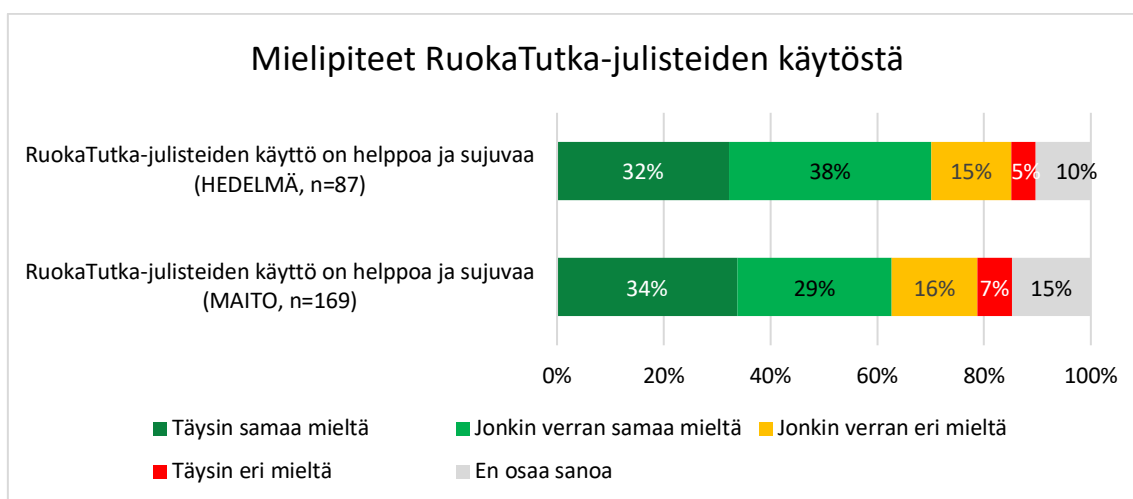
Kuva 8. Missä määrin RuokaTutka-kampanjaan liittyvistä toimenpiteistä tai materiaaleista on ollut opettajille/kasvattajille hyötyä? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

Nettisivuilla olevista materiaaleista puolestaan eniten hyötyä opettajille ja kasvattajille on ollut materiaalipankista sekä tehtävistä ja peleistä. Sanallisissa kommentteissa opettajat ja kasvattajat toivat lisäksi esille mm., että sivuilla on paljon asiaa ja sadut ovat aktiivisessa käytössä.

Kuva 9. Missä määrin RuokaTutkan nettisivuilta löytyvistä materiaaleista on ollut opettajille/kasvattajille hyötyä? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

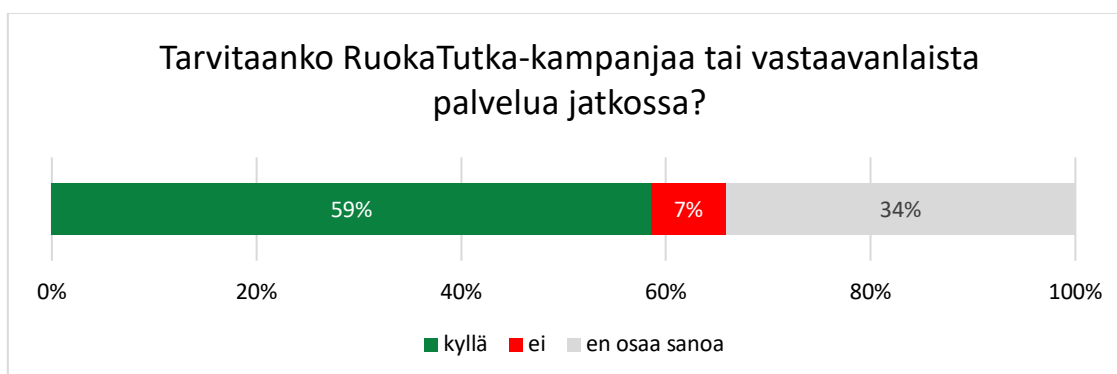
Kouluhedelmä ja koulumaitotukea saaneiden **ruokapalveluiden edustajat** esittivät arvionsa RuokaTutka-julisteiden käytön sujuvuudesta vastaamalla kyselyssä esitettyihin väittämiin. Kokonaisuudessaan ruokapalveluiden tukihausta vastaavat suhtautuivat ko. väittämiin myönteisesti. Vastaajien enemmistön mielestä RuokaTutka-julisteiden käyttö on ollut helppoa/sujuvaa tai jokseenkin helppoa/sujuvaa. Verrattaessa kouluhedelmätuen- ja koulumaitotuensaajien edustajien näkemyksiä toisiinsa, suhtautuivat kouluhedelmätukea saaneiden ruokapalveluiden edustajat RuokaTutka-julisteiden käyttöön myönteisemmin; he olivat julisteista myös paremmin tietoisia.

Kuva 10. Mielipiteet RuokaTutka-julisteiden käytöstä. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat.

Sanallisissa tarkennuksissaan⁵ RuokaTutka-julisteisiin liittyen ruokapalveluiden edustajat nostivat esille erityisesti parannusehdotuksia julisteen saatavuuteen sekä sen soveltavuuteen 2. asteelle. RuokaTutka-juliste tulisi vastaajien mielestä olla helpommin saatavissa ja sen ei nähty olevan erityisen soveltuva 2. asteelle.

Opettajille ja kasvattajille esitettiin kyselyn lopuksi kysymys siitä, tarvitaanko heidän mielestään RuokaTutka-kampanjaa tai vastaavanlaista palvelua jatkossa. 59 prosenttia kyselyvastaajista piti kampanjaa/vastaavaa palvelua jatkossakin tarpeellisena. Iso osa (34 %) vastaajista ei osannut ottaa kantaa asiaan ja 7 prosenttia ei nähnyt asialle tarvetta jatkossa.

⁵ Koulujakelujärjestelmästä tukea hakeneiden ruokapalveluiden edustajien sanalliset tarkennukset RuokaTutka-julisteiden käyttöön liittyen ovat liitteessä 1. Sanalliset tarkennukset RuokaTutka-julisteen käyttöön liittyen.

Kuva 11. Tarvitaanko RuokaTutka-kampanjaa (siihen liittyviä toimenpiteitä tai materiaaleja) tai vastaavanlaista palvelua jatkossa? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa (n=41).

Opettajia ja kasvattajia pyydettiin myös ottamaan kantaa siihen, miten he kehittäisivät vastaaventyypistä kampanjaa/palvelua jatkossa. Tiedonsaanti/tiedottaminen saatavilla olevasta palvelusta ja materiaaleista nousi esille isoimpana kehittämistarpeena vastaajien mielestä.⁶

RuokaTutkaa käsiteltiin myös arvioinnissa tehdyissä asiantuntijoiden sekä RuokaTutka-toimijoiden haastatteluissa. Asiantuntijahaastatteluissa RuokaTutka-kampanja todettiin tärkeäksi osaksi koulujakelujärjestelmää. RuokaTutkan kerrottiin mm. kehittyneen toimintavuosiensa aikana niin kohderyhmien tavoittamisessa kuin tuotettavien materiaalien suhteen. Kehittymistä kuvaa hyvin seuraava kommentti: *"vuosien mittaan on löydetty tapoja lähestyä kasvattajia ja opettajia, joilla heidät tavoitetaan. Löydetty oikeanlaisia toimenpiteitä, jotka toimivat hyvin."* RuokaTutkan tuottamia materiaaleja ja palveluita pidettiin hyödyllisinä ja laadukkaina ja sitä pidettiin mm. laaja-alaisena kokonaisuutena, *"jossa opitaan paitsi kansallisesta ruokakulttuurista myös siitä, että miten ruoka tuotetaan ja mitä se merkitsee yksittäiselle ihmiselle ja alueelle jne."* RuokaTutkan materiaalien sanottiin tuoneen myös konkreettista ja monipuolista aineistoa opetuksen käyttöön ja siten samalla se nähtiin hyvänä välineenä ruokakasvatuksessa ja parhaimmillaan osana koulun toimintakulttuuria. *"Paras anti on nimenomaan monipuolisuus ja laaja-alaisuus, siellä on tehty materiaaleja monenlaisiin tarpeisiin."* RuokaTutkan tekemän työn arvostuksesta kertoo puolestaan viestintägaalassa saatu tunnustus parhaasta julkisen puolen kampanjasta.

Haastatteluissa nousi esille myös kysymyksiä siitä, miten hyvin RuokaTutka tavoittaa kohderyhmän; lapset, nuoret ja opettajat. Näkyvyys ja tavoittavuus herättivät keskustelua, mutta RuokaTutkalla nähtiin oma tärkeä roolinsa: *"hyvä, että kouluissa tehdään tällaisia toimenpiteitä. Sekä "tarvitaan jatkossakin, mutta tuen osuutta tälle toiminnalle ei ole syytä kasvattaa. Varsinainen tuki päiväkoteihin ja kouluihin on kuitenkin tässä järjestelmässä keskeistä."* Toki ymmärrystä löytyi myös siitä, että tässä työssä ei ole kyse kuluttajakampanjasta, joten tavoitettavuutta pitää katsoa myös siitä näkökulmasta. Huoli tavoitettavuudesta nousi esille myös materiaalien hyödyntämisen näkökulmasta: *"Miten näin loistava materiaali saataisiin paremmin hyödynnettyä? On varmaan pohdittava myös sitä, pitäisikö enemmän mennä oppilaiden luo paikalle tai viedä lapsia tutustumaan maatiloille."*

Tarkastelu RuokaTutkan osalta kääntyi haastatteluissa myös helposti nähtyihin kehittämistarpeisiin. Edellä mainitun materiaalien hyödyntämisen ja tavoitettavuuden lisäksi esille nousi erilaisia kehittämistarpeita. Asiantuntijapuolelta nostettiin esille mm. kampanjan ns. kasvottomuus, eli se *"ettei kampanjan nettisivuilta löydy juuri mitään tietoa, eikä ole yhteyshenkilöitä vaan anonyymit sähköpostiosoitteet."* RuokaTutka-toimijoiden joukosta puolestaan nostettiin kehittämistarpeina seuraavia asioita:

- Kankea kuvio, kun kaikki materiaali pitää hyväksyttää tilaajalla, ennen kuin niitä voi julkaista (arveltu, että johtuu EU-rahoituksesta). Tämä hidastaa ja mutkistaa toteuttamista. Nopeutta ja joustavuutta voisi lisätä jollakin tavalla.
- Jalkautumiselle ja lähettilästunneille toivottiin jatkoa. Lähettilästunteja voisi luoda monipuolisemmin: eri ikäryhmille voisi olla useampaa sisällöltään erilaista lähettilästuntia tarjolla. Lisäksi 2. asteelle oma muokattu versio tunnista.
- Pitkäjänteisyyttä, sillä aina tulee uusia lapsia päiväkoteihin ja kouluihin.

⁶ Opettajien ja kasvattajien esittämät kehittämis ehdotukset RuokaTutka-kampanjaan liittyen ovat liitteessä 1. Sanalliset tarkennukset: miten kehittäisit vastaaventyypistä kampanjaa/palvelua jatkossa?

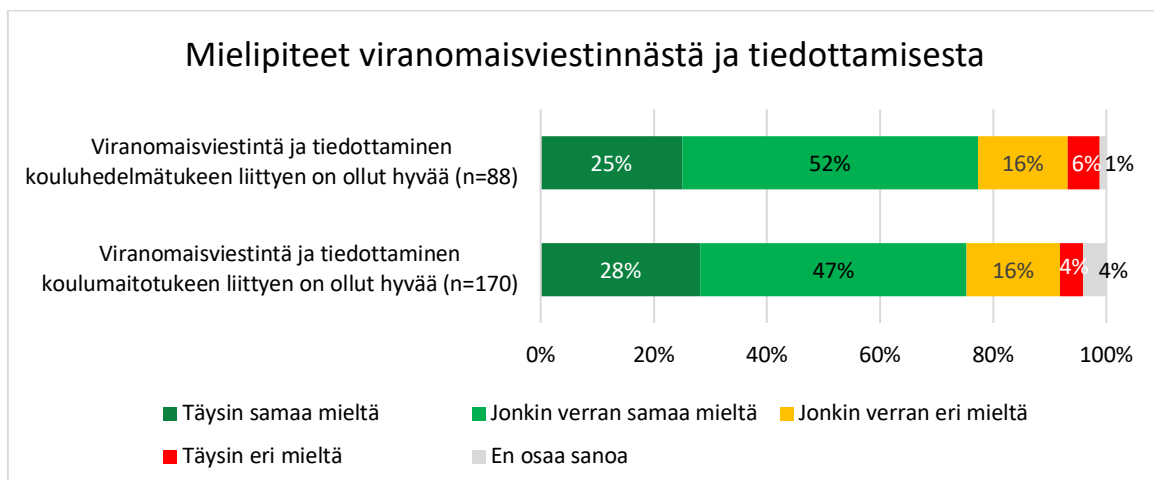
- Panostusta enemmän suoriin tukiin ja ohjaukseen, että sitä haetaan sujuvasti.
- Materiaalien hyödynnettävyyden osalta: pitää panostaa markkinointiin ja opettajien kohtaamiseen ja hoksauttamiseen.
- Koulut mukaan jollakin tavalla vielä aktiivisemmin tuottamaan toimintaa ja materiaalia: osallistuminen vahvemmaksi.

4.5 Viestintä- ja tiedotustoimet

Tässä luvussa käsitellään koulujakelujärjestelmän viestintä- ja tiedotustoimintaa ns. viranomaisvoimintana. Tarkastelu painottuu siten viestintään ja tiedottamiseen, jota ovat lähinnä tehneet Ruokavirasto ja maa- ja metsätalousministeriö, eikä tarkastelun kohteena ole RuokaTutkan viestintä ja tiedottaminen.

Karkeasti ottaen viranomaisviestintä on jakaantunut siten, että Ruokavirasto tekee viestintää ja tiedottamista tuensaajiin päin, kun taas maa- ja metsätalousministeriössä viestintä ja tiedottaminen liittyy enemmän lainsäädäntöön ja yleisemmin järjestelmään liittyviin asioihin. Käytännössä ministeriössä tiedottamista tehdään mm. silloin, kun on tarpeen tehdä muutoksia ja päätöksiä. Ruokaviraston tekemää viestintää ja tiedottamista voidaan myös hyvin luonnehtia viranomaisviestinnäksi. Muunlaiseen viestintään ja tiedottamiseen virastossa ei ole sanottu olevan resursseja/aikaa.

Kouluhedelmä ja koulumaitotukea saaneiden ruokapalveluiden edustajat esittivät arvionsa koulujakelujärjestelmään liittyvästä viranomaisviestinnästä ja tiedottamisesta vastaamalla kyselyssä esitettyihin väittämiin. Kokonaisuudessaan ruokapalveluiden tukihausta vastaavat suhtautuivat ko. väittämiin myönteisesti. Heistä selkeän enemmistön mielestä koulujakelujärjestelmästä myönnettäviin tukiin liittyvä viranomaisviestintä ja tiedottaminen on ollut hyvää tai kohtalaista. Verrattaessa kouluhedelmätukeen ja koulumaitotukeen liittyvää viestintää toisiinsa, ei merkittävää eroa ole havaittavissa.

Kuva 12. Mielipiteet viranomaisviestinnästä ja tiedottamisesta. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat.

Kyselyvastaajia pyydettiin kertomaan sanallisesti, mitä kehittämistarpeita heidän mielestään liittyy viranomaisviestintään ja tiedottamiseen. Kehittämistarpeet kohdistuivat useisiin yksittäisiin asioihin, mm. kouluhedelmätuen puolella koettiin, että ohjeet olivat tulleet viime tingassa ja että tuesta ei ollut tiedotettu niin, että se olisi

saavuttanut vastaajaa: *"löysin sen itse kesällä sattumalta, se on hienoa, että löytyi!"* Koulumaitotukea saaneiden puolella nostettiin esille mm., että infokirjeet voisivat löytyä ja arkistoitua Nekkaan ja nettisivujen sekavuutta voisi parantaa: *"oikeaa tietoa on sieltä haastavaa löytää."* RuokaTutkaa toivottiin mainostettavan enemmän ja tiedotusta kaivattiin lisää poikkeusoloissa: *"enemmän pitäisi tiedottaa, miten kaikenlaisissa lisääntyvissä poikkeusoloissa tulisi toimia tukea haettaessa ja mitä tulee ilmoittaa ennakkoon, jos muuten ei pidä ilmoittaa tietoja ennakkoon."* Selkeää ohjeistusta kaivattiin siten erikoistapauksiin, jottei tarvitsisi näissä tapauksissa olla aina erikseen yhteydessä.

Viestintä ja tiedotustoimia käsiteltiin myös arvioinnissa tehdyissä asiantuntijoiden sekä RuokaTutka-toimijoiden haastatteluissa. Asiantuntijahaastatteluissa viranomaisviestinnästä ja tiedottamisesta todettiin, että se oli jäänyt hieman näkymättömäksi ja siihen oli siten vaikea ottaa kantaa. Lähtökohtaisesti haastatteluissa voitiin ottaa kantaa vain ns. julkiseen viestintään, eikä tuenhakijoiden tai toimijoiden suuntaan tehtyyn tiedottamiseen: *"näen vain sen julkisen viestinnän, enkä viestintää toimijoiden/ruokapalveluiden suuntaan."* Yleensä ottaen asiantuntijat olivat melko tyytyväisiä viranomaisviestintään ja tiedottamiseen, vaikkakin sitä toivottiin vähän lisää. Kouluhedelmätuen osalta tuen alkuvaiheessa tiedottamista olisi kaivattu lisää, jotta tuenkäyttö olisi lähtenyt etenemään vauhdikkaammin. Haastatteluissa keskusteltiin myös siitä, että koulujakelurahoja olisi kansallisesti mahdollista käyttää myös tiedottamiseen, eli niillä voisi maksaa myös tiedotustoimenpiteitä. Tähän ei nykyisessä toiminnassa ole menty, mutta esim. tuenhakemiseen ja erilaisten ohjeiden rakentamiseen liittyen tämä olisi voinut olla varsinkin kouluhedelmätuen lanseerauksen aikana tarpeellinen lisää.

RuokaTutka-toimijoiden haastatteluissa nousi esille samansuuntaisia havaintoja viranomaisviestinnästä ja tiedottamisesta etenkin tiedottamisen vähäisestä näkyvyydestä ja sen tarpeesta kouluhedelmätuen osalta. Muuten todettiin, että viranomaisviestintä ja tiedottaminen on oma tukijärjestelmään liittyvä osa-alueensa, eikä se suoraan liitykään RuokaTutkan tekemisiin, joka kohdistuu opettajiin, kasvattajiin sekä lapsiin ja nuoriin. Viranomaisviestintää ja tiedottamista toivottiin lisää: *"kyllähän tämä koulujakelujärjestelmä vaatisi viestinnällistä työtä, jotta tiedettäisiin mitä, missä ja milloin" ja "iso osa ei osaa hyödyntää tätä järjestelmää, sellainen tuntuma minulla on, varsinkin kouluhedelmätukea."*

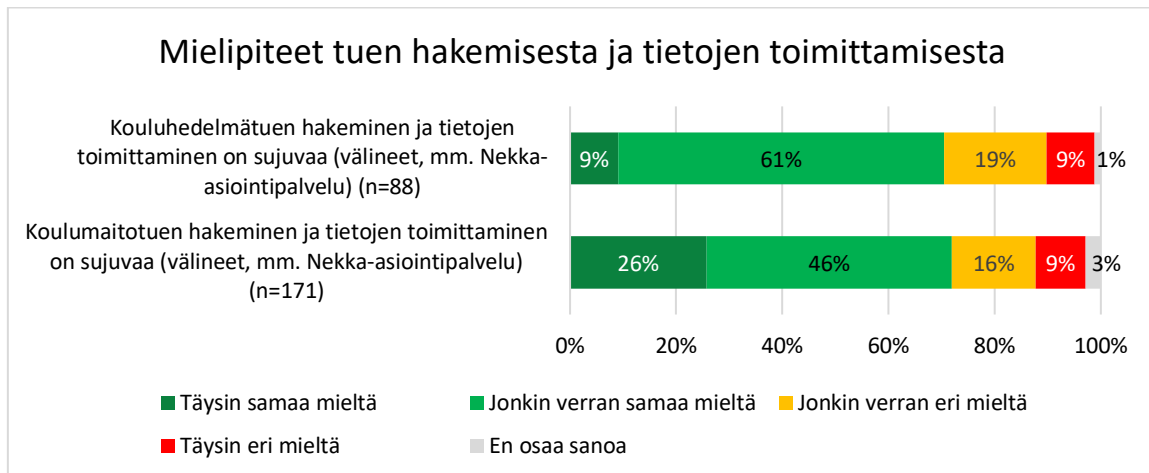
4.6 Pääasialliset täytäntöönpanoa koskevat järjestelyt ja säännökset

Suomalaisessa koulujakelujärjestelmässä tuenhakijat hankkivat tukikelpoiset tuotteet itse noudattaen voimassa olevaa hankintalainsäädäntöä. Kansallinen toimeenpaneva viranomaisviestintä ei hanki jaettavia tuotteita. Tuen hakija voi olla toimittaja (meijeri tai kaupan alan yritys) tai kunta, kuntayhtymä, yritys, säätiö tai yhdistys, joka omistaa koulut ja/tai päiväkodit. Maataloustuotteiden markkinajärjestelystä annetun lain mukaan koulumaitotukeen liittyvän kansallisen strategian laatii maa- ja metsätalousministeriö ja toimeenpaneva viranomaisviestintä on Ruokavirasto. Ruokavirasto vastaa siten tuen täytäntöönpanosta.

Keskeinen osa täytäntöönpanoa on tuenhaku ja siinä käytössä oleva koulumaito- ja kouluhedelmätuen sähköisen asiointipalvelu/tietojärjestelmä Nekka. Asiointipalvelu on ollut käytössä 1.8.2015 alkaen ja siinä voi rekisteröityä tuenhakijaksi, rekisteröidä koulut ja päiväkodit järjestelmään toimipisteiksi, hakea tukea, hallita omia tietoja, valtuuttaa toimittajahakijan hakemaan tuen ja lähettää lukuvuos tiedot. Hakemukset saapuvat

pääsääntöisesti sähköisesti (paperinen vaihtoehto kuitenkin tarpeen mukaan käytettävissä asiakkaille) ja kaikki päätökset tehdään sähköisessä tietojärjestelmässä. Ruokavirasto tekee kaikille saapuneille tukihakemuksille hallinnollisen tarkastuksen. Tietojärjestelmässä on hallinnollista tarkistusta tukevia tarkisteita ja jokainen hakemus käsitellään virkailijan toimesta tarkastuslistaa seuraten. Nekka-asiointipalvelua on pyritty myös kehittämään sen käytössäolon aikana. Nekka otettiin käyttöön myös kouluhedelemätuelle hyödyntäen kokemuksia koulumaitotuen osalta.

Kouluhedelemä ja koulumaitotukea saaneiden ruokapalveluiden edustajat esittivät arvionsa koulujakelujärjestelmän tukien hakemisen ja tietojen toimittamisen sujuvuudesta vastaamalla kyselyssä esitettyihin väittämiin. Kokonaisuudessaan ruokapalveluiden tukihausta vastaavat suhtautuivat ko. väittämiin myönteisesti. Heistä selvän enemmistön mielestä tukien hakeminen ja tietojen toimittaminen on ollut sujuvaa tai jokseenkin sujuvaa. Verrattaessa kouluhedelemätuen ja koulumaitotuen hakemisen ja tietojen toimittamisen sujuvuutta toisiinsa, tuensaajien edustajat pitävät koulumaitotukeen liittyviä järjestelyjä näistä toimivampina.

Kuva 13. Mielipiteet tuen hakemisesta ja tietojen toimittamisesta. Tuensaajakysely, vastaajina ruokapalveluiden tukihausta vastaavat.

Kyselyvastaajia pyydettiin kertomaan sanallisesti⁷, mitä kehittämistarpeita heidän mielestään liittyy tukien hakemiseen ja tietojen toimittamiseen. Selvästi merkittävin kehittämistarve kohdistui Nekka-asiointipalvelun toimivuuteen. Sitä ei pidetty kovin käyttäjäystävällisenä. Esimerkiksi uusien toimipisteiden rekisteröinti oli koettu kankeaksi, samoin poistuneiden pisteiden ilmoittaminen: *"toimipisteelle pitää valita rooli ja alaisuudet, joiden hakuun menee aikaa, kun kirjauksia tekee muutaman / yhden kerran vuodessa. Valikot ovat epäloogisia Nekassa."* Lisäksi jotkut vastaajat ilmoittivat siitä, etteivät he olleet saaneet Nekkaa toimimaan tai palvelun käyttöön oli liittynyt hankaluuksia Katso-tunnisteen kirjautumisessa. Yksittäisissä kommentteissa esitettiin myös mm., että olisi hyvä, jos tilatuista tuotteista saisi valmiin raportin, niin se helpottaisi hakemista. Tai kaivattiin koulutusta tuen hakuun ohjelman tiimoilta. Eniten tuen hakemiseen nähtiin liittyvän monimutkaisuutta silloin, kun tukea haetaan useamman kerran vuodessa.

⁷ Koulujakelujärjestelmästä tukea hakeneiden ruokapalveluiden edustajien esittämät kehittämistarpeet tukien hakemiseen ja tietojen toimittamiseen liittyen ovat liitteessä 1. Tukien hakemiseen ja tietojen toimittamiseen liittyviä kehittämistarpeita.

4.7 Yhteistyö

Terveys- ja ravitsemusviranomaisten, muiden viranomaisten ja yksityisten sidosryhmien osallistuminen koulujakelujärjestelmän suunnitteluun, täytäntöönpanoon, seurantaan ja arviointiin

Maataloustuotteiden markkinajärjestelystä annetun lain mukaan koulumaitotukeen liittyvän kansallisen strategian laatii maa- ja metsätalousministeriö ja toimeenpaneva viranomaisena on Ruokavirasto. Strategian opetukseen ja kasvatukseen liittyvien tavoitteiden ja toimenpiteiden sisällyttämisestä opetussuunnitelmien perusteisiin ja toimeenpanoon vastaavat opetus- ja kulttuuriministeriö sekä Opetushallitus yhdessä koulutuksen järjestäjien kanssa. Muita järjestelmään osallistuvia tahoja ovat sosiaali- ja terveysministeriö, Ahvenanmaan maakuntahallitus, kunnat, koulut, päiväkodit, tuottajat, tuotteiden toimittajat sekä ateriapalveluyritykset. Koulujakelustrategia on tehty yhteistyössä kaikkien yllä mainittujen tahojen kanssa. Lisäksi kaikilta on pyydetty lausunto sekä strategiaan että valtioneuvoston asetukseen. Tuoteluettelot ovat sosiaali- ja terveysministeriön hyväksymiä.

Koulujakelujärjestelmän seurantaan kuuluu Ruokaviraston vuosittain laatimat komission asetuksen vaatimusten edellyttämät valvonta- sekä tilastoraportit. Sähköinen tietojärjestelmä tuottaa suurimman osan komission asetuksen (EU) 2017/40 artiklan 9(3) mukaisista seurantavelvoitteista. Muu tieto kerätään paikan päällä tehdyistä tarkastuksista, Ruokaviraston muista maksatusjärjestelmistä tai muista julkisista tietolähteistä.

Asiantuntijahaastattelussa tiedusteltiin myös erityisesti koulujakelujärjestelmän suunnittelun ja täytäntöönpanon toteutumista. Suunnitteluvaiheesta tuotiin esille, että aikajänne sille oli hyvin nopea ja siihen nähden onnistuttiin hyvin: *”kun kouluhedelmätuki päätettiin ottaa käyttöön kansallisesti, tehtiin parhaat mahdolliset ratkaisut esimerkiksi sen suhteen, että kopioitiin toimintalogiikkaa pitkälti koulumaitotuen hakemisesta. Tällä tavalla saatiin tietojärjestelmät tehtyä siinä lyhyessä ajassa. Kaikki saatiin tehtyä ajoissa, eikä tullut mitään viivettä tms. toimeenpanossa, niin silloin se meni hyvin.”* Kommentteista tuli myös esille, että suunnitteluprosessiin oli kutsuttu laajasti aihealueeseen liittyviä tahoja ja suunnitteluprosessia luonnehdittiin mm. tiiviiksi ja tyyppilliseksi valtionhallinnon prosessiksi: *”se oli tyyppillinen valtionhallinnon prosessi, eli kutsutaan eri toimijoita yhteisen pöydän ääreen, keskustellaan ja esitetään mistä on kysymys ja pohditaan... tavallaan se oli tilanteen kartoittamista, että mikä meillä on mahdollista ja mikä on ehkä haastavaa. Tunnistettiin, että kannattaa lähteä eteenpäin ja katsotaan, miten löydetään ratkaisuja olemassa oleviin ja tunnistettuihin haasteisiin. En tiedä miten olisi voitu tehdä toisella tavalla.”*

Suunnitteluprosessiin liittyi siten monenlaista yhteistyötä erilaisine tilaisuuksineen ja keskusteluineen. Tilaisuuksia ja keskusteluita oli paljon suunnitteluvaiheessa ja myöhemmin yhteydenpito koulujakelutuen puitteissa on vähentynyt ja muuttunut enemmänkin kahdenvälisiksi yhteydenpidoiksi. Lisäksi osallistumisen on sanottu olevan myös kiinni omasta aktiivisuudesta ja mahdollisuuksista. Seuraavassa on esillä hyvin näitä ulottuvuuksia kuvaavia kommentteja:

- *Suunnittelu on ollut aika monipuolista punnintaa, jossa lainsäädännön eri ulottuvuudet ovat tulleet huomioiduiksi. Varsinkin alkuvaiheessa järjestettiin yhteisiä tilaisuuksia, myöhemmin enemmän kahdenvälisiä keskusteluita.*
- *Käytiin aika laaja sidosryhmäkeskustelu hallinnon sisällä (OKM, valtion ravitsemusneuvottelukunta, STM, Opetushallitus jne.). Mukana olivat toimittajatkin*

- *Kouluruokailufoorumissa on tätä kokonaisuutta tarkasteltu. Mielekästä olisi, että jatkuvasti olisi mukana Ruokaviraston koulujakeluohjelmaan keskittyvät toimijat, se olisi tärkeä lisä foorumin jatkuvassa kokoonpanossa.*
- *Varsinaista yhteistyötä ei ole ollut ainakaan kahteen vuoteen.*
- *En ole varsinaista yhteistyötä tämän tiimoilta päässyt tekemään. Toki me olemme käyneet tosi hyvää yhteistä keskustelua toimijoiden kanssa muutaman vuoden ajan.*
- *Ei tässä alan toimijat ole kovin aktiivisia tietääkseni olleet. En kuitenkaan sano, etteikö siihen olisi ollut mahdollisuutta, jos omaa halukkuutta vain löytyy. Mahdollisuudet osallistua kaikkeen ovat kuitenkin rajalliset.*
- *Nämä ovat pitkiä prosesseja, mikään ei onnistu kerralla. Meillä on ehkä joskus liian kiire tehdä asiat saman tien, mutta pitää olla armollinen itselle ja antaa näille pitkän tähtäimen päätavoite ja mennä sitä kohti pikkuhiljaa havainnoiden varsinkin lasten ja nuorten käyttäytymistä, kun se koko ajan muuttuu.*

5 VASTAUKSET YHTEISIIN ARVIOINTIKYSYMYKSIIN

5.1 Koulujakelujärjestelmän vaikutus tuotteiden kokonaiskulutukseen lasten keskuudessa

Missä määrin koulujakelujärjestelmä on lisännyt hedelmien, vihannesten sekä maidon ja maitotuotteiden kokonaiskulutusta lasten keskuudessa kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen terveellistä ruokavaliota koskevien kansallisten suositusten mukaisesti?

Indikaattorit:

- Muutos lasten suoraan ja välillisesti nauttimien tuoreiden hedelmien ja vihannesten kulutuksessa (määrä ja/tai nauttimistiheys).
- Muutos lasten suoraan ja välillisesti nauttiman maidon kulutuksessa (määrä ja/tai nauttimistiheys).
- Muutos niiden lasten prosenttiosuudessa, joiden osalta hedelmien ja vihannesten päiväsaantisuositus täyttyy.
- Muutos niiden lasten prosenttiosuudessa, joiden osalta maidon päiväsaantia ja muiden lisättyä sokeria, aromiaineita, hedelmiä, pähkinöitä tai kaakaota sisältämättömien maitotuotteiden nauttimista koskevat kansallisten terveys- ja ravitsemusviranomaisten antamat suositukset täyttyvät kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen kansallisesti suositeltujen rasva- ja natriumpitoisuuksien mukaisesti.

1) Muutos lasten kouluaikana nauttimien tuoreiden hedelmien ja vihannesten kulutuksessa (nauttimistiheys)

Vuonna 2017 kuudennen ja kahdeksannen luokan oppilaista 40,3 % söi salaattia koululounaalla joka päivä. Kolmena-neljänä päivänä viikossa salaattia koululounaalla söi 29,4 %, yhtenä-kahtena päivänä 18,9 % ja ei yhtenäkään päivänä 11,4 %. Koulun välipalatarjoilusta kasviksen, hedelmän tai marjan valitsi 31,3 %.

Vuonna 2022 oppilaista 38,3 % söi salaattia koululounaalla joka päivä. Kolmena-neljänä päivänä viikossa salaattia koululounaalla söi 29,3 %, yhtenä-kahtena päivänä 19,1 % ja ei yhtenäkään päivänä 13,3 %. Koulun välipalatarjoilusta kasviksen, hedelmän tai marjan valitsi 58,5 %.

Taulukko 3. Kuinka monena päivänä edellisellä kouluviikolla (5 vrk) söit koululounaalla salaattia? Kuudes- ja kahdeksasluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2017 ja 2022.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2017, % (n)	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n)
Kaikkina arkipäivinä	40,3 (1095)	38,3 (517)
3-4 arkipäivänä	29,4 (800)	29,3 (395)
1-2 arkipäivänä	18,9 (513)	19,1 (258)
En kertaakaan	11,4 (310)	13,3 (180)
Tieto puuttuu, n	143	150

Taulukko 4. Koulun välipalatarjoilusta valinnut kasviksen, hedelmän tai marjan. Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2017 ja 2022.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2017, % (n)	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n)
Kyllä	31,3 (77)	58,5 (86)
Ei	68,7 (169)	41,5 (61)

Kun ottaa huomioon sen, saiko koulu kouluhedelmätukea vai ei, vuonna 2022 salaattia koululounaalla joka päivä söi 37,9 % hedelmätukea saaneiden koulujen oppilaista ja 38,6 % hedelmätukea saamattomien koulujen oppilaista. Koulun välipalatarjoilusta kasviksen, hedelmän tai marjan valitsi 58,9 % niiden koulujen oppilaista, jotka saivat hedelmätukea ja 57,9 % niiden koulujen oppilaista, jotka eivät saaneet hedelmätukea.

Taulukko 5. Kuinka monena päivänä edellisellä kouluviikolla (5 vrk) söit koululounaalla salaattia? Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2022, kun koulun saama hedelmätukistatus huomioitu.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n) Koulu saa hedelmätukea	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n) Koulu ei saa hedelmätukea
Kaikkina arkipäivinä	37,9 (217)	38,6 (300)
3-4 arkipäivänä	30,5 (175)	28,3 (220)
1-2 arkipäivänä	20,8 (119)	17,9 (139)
En kertaakaan	10,8 (62)	15,2 (118)
Tieto puuttuu, n	150	150

Taulukko 6. Koulun välipalatarjoilusta valinnut kasviksen, hedelmän tai marjan. Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2022, kun koulun saama hedelmätukistatus huomioitu.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n) Koulu saa hedelmätukea	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n) Koulu ei saa hedelmätukea
Kyllä	58,9 (53)	57,9 (33)
Ei	41,1 (37)	42,1 (24)

2) Muutos lasten kouluaihana nauttiman maidon kulutuksessa (nauttimistiheys)

Vuonna 2017 oppilaista 39,3 % joi koululounaalla maitoa tai piimää jokaisena koulupäivänä. Kolmena-neljänä päivänä viikossa koululounaalla joi maitoa tai piimää 11,3 %, yhtenä-kahtena päivänä 9,5 % ja ei yhtenäkkään päivänä 39,9 %. Koulun välipalatarjoilusta jogurtin, viilin tai rahkan valitsi 17,9 %.

Vuonna 2022 oppilaista 30,5 % joi koululounaalla maitoa tai piimää jokaisena koulupäivänä. Kolmena-neljänä päivänä viikossa koululounaalla joi maitoa tai piimää 9,8 %, yhtenä-kahtena päivänä 7,1 % ja ei yhtenäkkään päivänä 52,6 %. Koulun välipalatarjoilusta jogurtin, viilin tai rahkan valitsi 19 %.

Taulukko 7. Kuinka monena päivänä edellisellä kouluviikolla (5 vrk) joit koululounaalla maitoa tai piimää? Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2017 ja 2022.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2017, % (n)	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n)
Kaikkina arkipäivinä	39,3 (1057)	30,5 (408)
3-4 arkipäivänä	11,3 (303)	9,8 (132)
1-2 arkipäivänä	9,5 (255)	7,1 (95)
En kertaakaan	39,9 (1072)	52,6 (705)
Tieto puuttuu, n	174	160

Taulukko 8. Koulun välipalatarjoilusta valinnut jogurtin, viilin tai rahkan. Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2017 ja 2022.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2017, % (n)	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n)
Kyllä	17,9 (44)	19 (28)
Ei	82,1 (202)	81 (119)

3) Muutos niiden lasten prosenttiosuudessa, joiden osalta hedelmien ja vihannesten päivasaantisuositus (kasviksia/hedelmiä/marjoja vähintään neljällä aterialla päivässä) täyttyy

Kasvisten päivittäinen saantisuositus vuonna 2017 täyttyi 28,1 prosentilla oppilaista. Vastaavasti vuonna 2022 kasvisten päivittäinen saantisuositus täyttyi 29,3 prosentilla oppilaista.

Taulukko 9. Kasvisten päivittäinen saantisuositus täyttyy (= kasviksia/hedelmiä /marjoja vähintään neljällä aterialla päivässä). Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2017 ja 2022.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2017, % (n)	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n)
Kyllä	28,1 (714)	29,3 (387)
Ei	71,9 (1825)	70,7 (935)
Tieto puuttuu, n	322	178

Kun ottaa huomioon sen, saiko oppilaan koulu kouluhedelmätukea vai ei, vuonna 2022 kasvisten päivittäinen saantisuositus täyttyi 29,5 % hedelmätukea saaneiden koulujen oppilaista ja 29,1 % hedelmätukea saamattomien koulujen oppilaista.

Taulukko 10. Kasvisten päivittäinen saantisuositus täyttyy (= kasviksia/hedelmiä/marjoja vähintään neljällä aterialla päivässä). Kuudes- ja kahdeksaluokkalaiset yhteensä (% , n) vuonna 2022, kun koulun saama hedelmätukistatus huomioitu.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n) Koulu saa hedelmätukea	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n) Koulu ei saa hedelmätukea
Kyllä	29,5 (166)	29,1 (221)
Ei	70,5 (396)	70,9 (539)
Tieto puuttuu, n	178	178

4) Muutos niiden lasten prosentiosuudessa, joiden osalta maidon päiväsaannin suositukset täyttyvät kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen kansallisesti suositeltujen rasvapitoisuuksien mukaisesti

Maidon päivittäisen saantisuosituksen katsottiin täyttyvän, jos oppilas oli käyttänyt maitoa vähintään kolmella aterialla päivässä. Maidon päivittäinen saantisuus vuonna 2017 täyttyi 60,3 prosentilla oppilaista. Vastaavasti vuonna 2022 maidon päivittäinen saantisuus täyttyi 49,6 prosentilla oppilaista.

Taulukko 11. Maidon päivittäinen saantisuus täyttyy (=maitoa vähintään kolmella aterialla päivässä). Kuudes- ja kahdeksaluokkalaisten yhteensä (% , n) vuonna 2017 ja 2022.

	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2017, % (n)	Kaikki oppilaat yhteensä v. 2022, % (n)
Kyllä	60,3 (1591)	49,6 (654)
Ei	39,7 (1047)	50,4 (654)
Tieto puuttuu, n	223	182

5.2 Terveellisten ruokailutottumusten opettaminen

Missä määrin lapsille on koulujakelujärjestelmässä opetettu terveellisiä ruokailutottumuksia?

Indikaattorit:

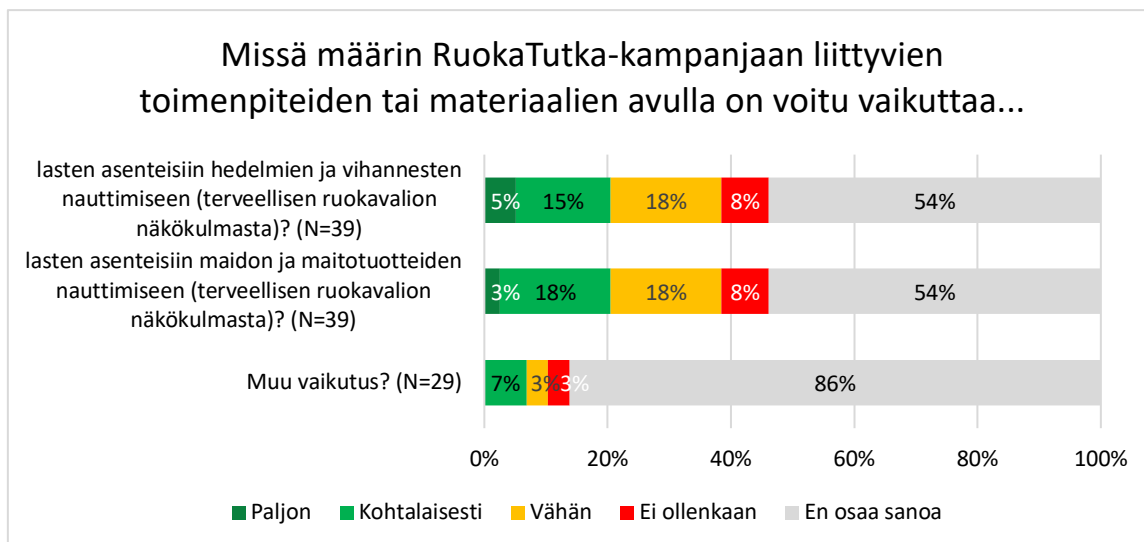
- *Muutos lasten asenteissa hedelmien, vihannesten, maidon ja maitotuotteiden nauttimiseen kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen terveellistä ruokavaliota koskevien kansallisten suositusten mukaisesti.*
- *Muutos lasten tietämyksessä tuoreiden hedelmien ja vihannesten, maidon ja muiden lisättyä sokeria, aromiaineita, hedelmiä, pähkinöitä tai kaakaota sisältämättömien maitotuotteiden nauttimisen terveyshyödyistä kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen kansallisesti suositeltujen rasva- ja natriumpitoisuuksien mukaisesti.*

Terveellisten ruokailutottumusten osalta arvioinnissa haettiin indikaattoritietoja muutoksesta lasten asenteissa ja tietämyksessä maidosta, maitotuotteista, kasviksista, vihanneksista, hedelmistä ja marjoista sekä terveellisestä ruokavaliosta. Koulujakelujärjestelmän toimeenpanon alussa ei ole selvitetty lähtötilannetta lasten asenteista ja tietämyksestä, minkä vuoksi arvioinnissa päädyttiin kysymään asiaa opettajilta ja kasvattajilta. Koulujakelujärjestelmän tuensaajille toteutetussa kyselyssä oli tässä tarkoituksessa heidän vastattavanaan osio, jossa he voivat arvioida, missä määrin koulujakelujärjestelmän koulutuksellisenä liitännäistoimenpiteenä toteutetun RuokaTutka-kampanjan avulla on näihin asioihin voitu vaikuttaa. Lisäksi lasten asenteiden ja tietämyksen muutosta selvitettiin haastatteluissa RuokaTutka-kampanjan toteuttajille.

1) Muutos lasten asenteissa hedelmien, vihannesten, maidon ja maitotuotteiden nauttimiseen kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen terveellistä ruokavaliota koskevien kansallisten suositusten mukaisesti

Opettajien ja kasvattajien mukaan RuokaTutka-kampanjaan liittyvien toimenpiteiden ja materiaalien avulla on pystytty saamaan aikaan muutosta lasten asenteisiin yhtä lailla hedelmien ja vihannesten kuin maidon ja maitotuotteiden nauttimisenkin osalta

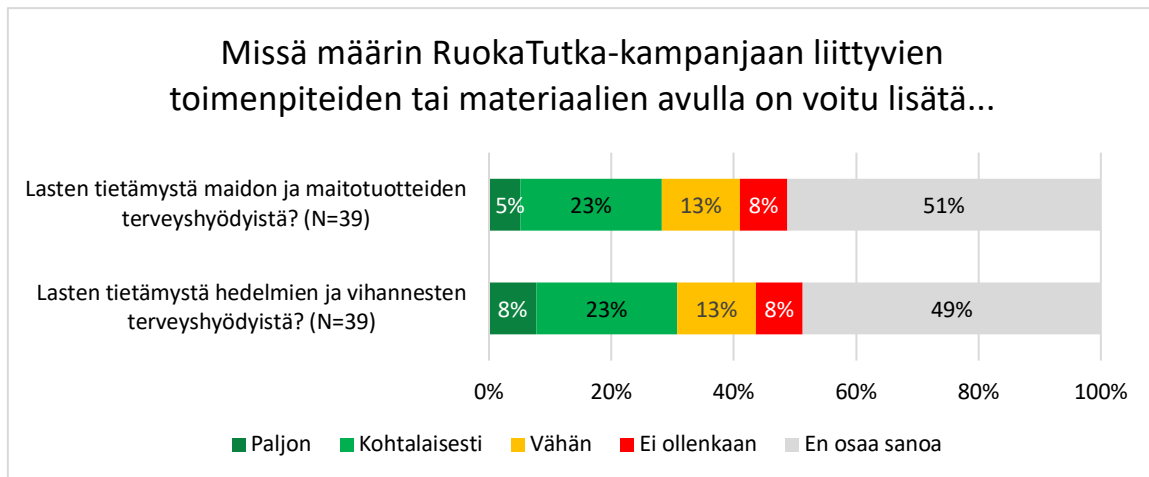
terveellisen ruokavalion näkökulmasta. Vastaajista, jotka osasivat ottaa asiaan kantaa, vajaa puolet oli sitä mieltä, että RuokaTutkalla on voitu vaikuttaa asenteisiin paljon tai kohtalaisesti. Kaikista vastaajista heidän osuutensa oli viidesosa. Lisäksi asiaan kantaa ottaneista vastaajista noin 40 % oli sitä mieltä, että lasten asenteisiin on voitu vaikuttaa vähän (kaikista vastaajista 18 %). Kysyttäessä kampanjan toimenpiteiden ja materiaalien mahdollisia muita vaikutuksia esiin nostettiin lisääntynyt keskustelu eri elintarvikeryhmien tärkeydestä ravitsemuksessa.

Kuva 14. Missä määrin RuokaTutka-kampanjaan liittyvien toimenpiteiden tai materiaalien avulla on voitu vaikuttaa lasten asenteisiin tuotteiden terveyshyödyistä? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

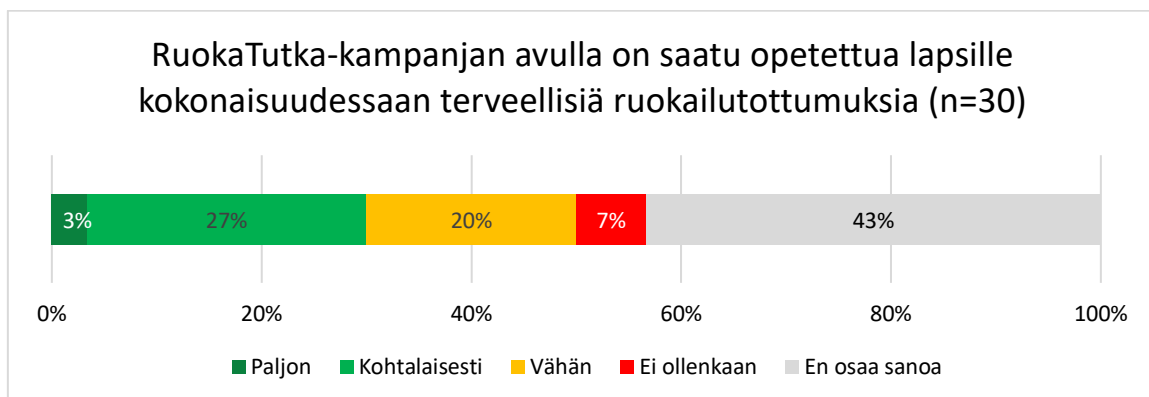
2) Muutos lasten tietämyksessä tuoreiden hedelmien ja vihannesten, maidon ja muiden lisättyä sokeria, aromiaineita, hedelmiä, pähkinöitä tai kaakaota sisältämättömien maitotuotteiden nauttimisen terveyshyödyistä kyseiselle ikäryhmälle suunnattujen kansallisesti suositeltujen rasva- ja natriumpitoisuuksien mukaisesti

Kyselyyn vastanneet opettajat ja kasvattajat olivat sitä mieltä, että RuokaTutka-kampanjaan liittyvien toimenpiteiden ja materiaalien avulla on voitu lisätä lasten tietämystä niin hedelmien ja vihannesten kuin maidon ja maitotuotteidenkin terveyshyödyistä. Vastaajista, jotka osasivat ottaa asiaan kantaa, yli puolen mielestä RuokaTutkan avulla on voitu lisätä paljon tai kohtalaisesti lasten tietämystä näistä asioista. Kaikista vastaajista heidän osuutensa oli reilu neljäsosa (maito/maitotuotteet) ja lähes kolmasosa (hedelmä).

Kuva 15. Missä määrin RuokaTutka-kampanjaan liittyvien toimenpiteiden tai materiaalien avulla on voitu lisätä lasten tietämystä maidon ja maitotuotteiden sekä hedelmien ja vihannesten terveyshyödyistä? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

Kyselyssä opettajilta ja kasvattajilta kysyttiin vielä erikseen, missä määrin heidän mielestään RuokaTutka-kampanjan avulla on saatu opetettua kokonaisuudessaan terveellisiä ruokailutottumuksia. Asiaan kantaa ottaneiden vastaajien enemmistö oli sitä mieltä, että kampanjan kokonaisvaikutukset terveellisten ruokailutottumusten oppimiseen ovat olleet vähintään kohtalaiset.

Kuva 16. Arvio RuokaTutka-kampanjan kokonaisvaikutuksesta lasten terveellisten ruokailutottumusten oppimiseen? Tuensaajakysely, vastaajina opettajat ja kasvattajat kouluissa ja päiväkodeissa.

Asiantuntijahaastattelussa käsiteltiin myös muutoksia lasten tietämyksessä ja asenteissa koulutuksellisenä liitännäistoimenpiteenä olevan RuokaTutkan näkökulmasta. RuokaTutkan toimijat nostivat esiin huomion, että juuri koulujakelujärjestelmän avulla on saatu haluttuja tuotteita kouluihin ja päiväkoteihin tarjolle ja varsinkin lapset syövät sitä, mitä heille ruokailun yhteydessä tarjotaan ja minkä he kokevat tutuksi. Tuttua taas on se, mitä he näkevät toistuvasti.

RuokaTutkassa toteutetun lähettilästoiminnan yhteydessä puolestaan on tullut ilmi, että kyseisellä toiminnalla on lisätty lasten tietämystä terveellisestä ruuasta. Esimerkkinä kerrottiin, että lapset eivät ole tienneet, miltä vaikkapa lanttu näyttää tai maistuu ennen kuin ruokalähteliläs on sen heille esitellyt. Lähettilästoiminnassa pidettyihin oppitunteihin on myös kuulunut palautekysymys, jossa kysytään, oppivatko oppilaat tunnilla jotakin uutta. Ruokalähteliläiden mukaan vastaukset ovat olleet myönteisiä.

Joskus myös opettajat ovat sanoneet oppineensa uutta. Viimeisimmän hankekauden aikana (lukuvuosina 2020–2022) lähettiläiden pitämille oppitunneille on osallistunut yli 27 tuhatta lasta ja nuorta opettajineen noin 650 koulussa eri puolilla Suomea.

6 PÄÄTELMÄT JA SUOSITUKSET

Koulujakelujärjestelmän tehokkuus

Suomessa ja Ruotsissa omintakeinen koululaisille maksuton kouluruoka on onnistuneesti voitu valjastaa EU:n koulujakelujärjestelmän käyttöön. Sen ansiosta järjestelmästä tuettavien tuotteiden jakelu voidaan hoitaa ilman, että sitä varten olisi tarvinnut suunnitella ja rakentaa erillisiä logistisia ratkaisuja. Tältä osin on helppo todeta, että koulujakelujärjestelmän puitteet ovat Suomessa tehokkaat.

Saadun palautteen perusteella koulujakelujärjestelmän tehokkuudessa on kuitenkin parantamisen varaa tuen hakemisen ja hakemiseen vaadittavien tietojen hallinnan kannalta. Nykymallilla toteutettuna järjestelmä vaikuttaa kohtalaisen tehokkaalta koulumaitotuen osalta, mutta kouluhedelmätuessa se vaatii hakijoilta paljon yksityiskohtaisten tietojen selvittämistä, laskentaa ja hallinnointia suhteessa järjestelmästä saatavaan euromääräiseen hyötyyn. Kouluhedelmätuen hakijoina ovat lukuisat ruokapalvelutoimijat itse sen sijaan, että hakemisen hoitaisivat harvat tuotteiden toimittajat, jotka siirtävät saamansa tuen tuotteiden hintoihin.

Tuen täytäntöönpanosta vastaavan Ruokaviraston kannalta koulujakelujärjestelmän tehokkuus on turvattu sillä, että valtaosa hakijoista tekee hakemuksensa sähköiseen Nekka-järjestelmään. Siten tietojen siirtäminen paperihakemuksista sähköiseen tietojärjestelmään ei merkittävässä määrin lisää viranomaistyötä ja kuormita Ruokaviraston henkilöstöä, jotka kuitenkin tekevät kaikille tukihakemuksille hallinnollisen tarkastuksen ennen sähköisessä tietojärjestelmässä tehtävää päätöksentekoa. Tehokkuuden lisäksi hakijoiden pääosan omaksuman käytännön hyvänä puolena on, että samalla vältetään manuaalisen tiedonsiirron mahdolliset virheet. Toistaiseksi tuenhakijat ovat voineet valita, hakevatko tukea paperilomakkeella vai Nekka-järjestelmän kautta.

Seurantatutkimuksen perusteella koulujakelutuki ei ollut yhteydessä kasvisten ja hedelmien käyttöön 6.- ja 8.-luokkalaisilla. Tuloksissa on kuitenkin jonkin verran epävarmuutta johtuen edellä mainitusta kysymyksen asettelusta liittyen koululounaalla syötyyn salaattiin. Kasvisten ja hedelmien valinta koulun välipalalla oli lisääntynyt hedelmätukistatuksesta riippumatta vuodesta 2017 vuoteen 2022, mutta suositusten mukaiseen käyttöön on vielä matkaa.

Saadut kokemukset (mitä opittiin?)

Viranomaisviestintä ja tiedottaminen on nähty jossain määrin kaksijakoisesti. Yleensä ottaen tiedottamista on pidetty varsinkin tuensaajien joukossa pääsääntöisesti riittävänä, mutta varsinkin kouluhedelmätuen osalta nähtiin, että tuen alkuvaiheissa tiedottamista tuen saatavuudesta olisi voinut olla enemmän. Yleisesti tiedottamista tuista haluttiin lisää, mutta tämä pitää sovittaa yhteen käytettävissä oleviin määrärahoihin (jotta ei olla tilanteessa, jossa tuet ylittyisivät, eikä kansallista puskuria asialle ole olemassa).

Nekka-asiointipalvelu on keskeinen osa tukien täytäntöönpanoa. Asiointipalvelun toimivuuteen on kiinnitetty jo hyvin huomiota, mutta palvelun käyttäjäystävällisyyden parantamiseksi on kohdistunut toimijoilta kehittämistarpeita.

Arvioinnin tiedonhankinnan pohjalta havaittiin painetta kasvattaa kouluhedelmätuen kokonaismäärää, koska kasvisten käytölle on yleisesti noususuhdannetta.

RuokaTutka-toiminta on kehittynyt luonnollisella tavalla materiaalien tekemisestä niiden käyttöön ja tilattaviin tunteihin sekä siten vuorovaikutuksen lisääntymiseen kohderyhmiin. Toiminnan tavoitavuus on kehittynyt hankkeiden edistyessä ja varsinkin toisella hankekaudella on päästy hyviin tavoitavuuslukemiin. Samalla tavoin kuin itse koulujakelutuen käytössä on hyvä huomata, että myös koulutukselliset liitännäistoimenpiteet (niin materiaalien kuin kohderyhmien tavoittamisen suhteen) on ollut kehittyvä prosessi pyrkien vastaamaan erilaisiin esille nouseviin muuttuviin tarpeisiin. Alkuvaiheessa tarpeen oli tuottaa erilaisia materiaaleja teeman edistämiseksi, ja loppuvaiheessa keskiöön on noussut enemmän kohderyhmien saavuttaminen mm. hyväksi koetun lähettilästoiminnan avulla. RuokaTutkan hyvien materiaalien hyödyntäminen ja käytön lisääminen onkin yksi tulevaisuuden haasteista.

RuokaTutkan verkkosivujen kautta käytettyä suosittua materiaalia ovat olleet erilaiset pelit ja tehtävät sekä materiaalipankki.

RuokaTutka-julisteen saatavuutta voisi edistää ruokapalveluiden edustajien näkökulmasta. Lisäksi toisen asteen oppilaille voisi olla oma tälle kohderyhmälle paremmin soveltuva juliste. Samoin lähettilästoiminnassa tälle kohderyhmälle olisi hyvä saada oman sisältöinen tunti.

Seurantatutkimuksen perusteella koulut pitävät lasten terveellistä ruokavaliota ja kouluruokailua tärkeinä asioina. Tämä tuli esille usean koulun vastauksessa, kun kouluja rekrytoitiin mukaan tutkimukseen. Pidettiin tärkeänä lähteä mukaan tutkimukseen, vaikka koulujen arki on kiireistä ja kouluille tulee paljon kyselyjä erilaisista tutkimuksista.

Kyselylomakkeen kysymysten muotoilu tulee tehdä erityisen tarkasti ja huolellisesti.

Parannussuositukset

RuokaTutka-kampanjassa tuotettu opetusmateriaali ja tarjolla olevat palvelut koetaan varsin korkealaatuisiksi. Yleinen huoli kuitenkin on, hyödynnetäänkö sitä riittävästi kouluissa ja päiväkodeissa vai jääkö hyvä aineisto liian vähäiselle käytölle. Tietävätkö opettajat ja kasvattajat ylipäänsä RuokaTutka-kampanjan toimenpiteistä ja internetsivuilta hyödynnettävästä materiaalista? Näyttääkin ilmeiseltä, että tietoa RuokaTutkasta tulisi saada lisää kouluihin ja päiväkoteihin.

Mahdollisuutta koulujakelujärjestelmästä tuettavien tuotteiden käyttöön osana ruuanvalmistusta olisi syytä pohtia, kuitenkin siten, että tuen lisäarvo säilyisi, eikä tuettavilla tuotteilla korvattaisi ilman tukea muutenkin hankittavia tuotteita. Nykyisellään, kun tuettavia tuotteita ei saa sekoittaa muihin tuotteisiin, eikä niihin saa lisätä sokeria tai muuta makeutusainetta, niiden käyttömahdollisuudet jäävät rajallisiksi. Juotavan maidon käytön väheneminen lisää myös tarvetta muiden maitotuotteiden käyttöön niissä olevan kalsiumin ja lisätyn d-vitamiinin vuoksi, mikä voidaan hoitaa luontevasti ruuanvalmistuksen osana.

Arvioinnissa nousi esille mahdollinen uhka luomutuotteiden korkeamman tukitason vaikutuksesta siihen, että luomutuotteiden käyttö vähentäisi järjestelmästä tuettavien ja lähtökohtaisesti terveellisten tuotteiden käytön kokonaismäärää, koska

koulujakelutukeen käytettävät määrärahat ovat kokonaisuudessaan varsin rajalliset. Lukuvuonna 2022–2023 koulujakelutukea on varattu hedelmä- ja vihannestuotteille noin 1,4 milj. €, kun määräraha maitotuotteille on 2,5-kertainen eli noin 3,4 milj. €. Merkittävästi pienemmän määrärahan vuoksi tämä uhka korostuu kouluhedelmätuen kohdalla, vaikka tähän mennessä luomutuotteiden käyttö hedelmissä ja vihanneksissa ei olekaan saavuttanut samanlaista suosiota kuin maitotuotteissa. Järjestelmään sisällytettyä vahvaa luomuun ohjaamista kannattaakin jatkossa arvioida kriittisesti etenkin jos määrärahat uhkaavat jäädä riittämättömiksi tuen kysyntään nähden.

Seurantatutkimuksesta saatujen tuloksien perusteella oppilaat valitsevat koulun välipalatarjonnasta usein kasviksen, hedelmän tai marjan. Näin ollen kouluja tulisi kannustaa välipalan järjestämiseen koulupäivän aikana ja hyödyntämään sen järjestämisessä kouluhedelmätukea.

7 LIITTEET

Liite 1. KOOSTE KYSELYVASTAAJIEN SANALLISISTA VASTAUKSISTA

Kouluhedelmä- ja koulumaitotuen hakemisen sujuvuutta koskevat sanalliset kommentit

- *Förenkla denna procedur och ge istället en summa varje år till varje kommun eller stad.*
- *Hakukuukausien määrä vaihtelee eri vuonna, miksei voi olla aina sama.*
- *Isotöinen hakea ja kirjata erikseen jokainen maitopurkki laskulta, vaikka myyjältä saisi jo valmiit määrät tukikelpoisista tuotteista.*
- *Itse haettuna tuki on haastavaa tukilomakkeelle (esim. oikeat kilohinnat kun pakkauskoko onkin jotain muuta kuin 1 kg), käytämme koontilomaketta. Tukun koonti tulisi riittää.*
- *Kouluhedelmätuen hakemiseen täytyy itse kirjata ylös mitä on tilattu, en tiedä saako Kesproilta niistä tuotteista samanlaista raporttia kuin koulumaidoista... Kirjaaminen hankaloittaa.*
- *Lukuvuositietojen päivittäminen on erittäin iso työ koulujen alkaessa elokuussa. Tietojen päivittämiseen on ehdottomasti liian vähän aikaa. Koulut alkavat noin 10.8. ja tiedot oikeilla ruokailijamäärillä tulee olla Nekassa jo 15.8. Ehdottomasti liian lyhyt aika. Eikö edellisen lukuvuoden kevään ruokailijatiedoilla voisi jatkaa elokuun ja vasta syyskuussa olisi oltava uuden lukuvuoden tiedoilla, samalla tyylillä kuin verotustiedot eli helmikuussa astuu voimaan uusi verokortti.*
- *Tukea varten täytyy laskea koko kunnan asiakkaat, vaikka heille menee omat maidot kaikkiin ruokailuihin.*
- *Tuen hakuaika pidempi. Esim. kesällä ostetut mansikat jäävät tuen ulkopuolelle, vaikka niitä käytetään talvella.*
- *Voisiko hakea useammalta toimittajalta kuin vain yhdeltä, esim. lähituottajat (peruna, porkkana, lanttu...*
- *Välipalalla tarjottavat tuotteet pitää vähentää tuesta.*
- *Yritys, joka myy minulle maitotuotteet ja hedelmät voisi hoitaa tämä tai niin että heidän ohjelmat voisivat helposti poimia nämä tiedon/keittiö meille.*
- *Tarkennusta siihen ketkä ovat 2. asteen opiskelijoista tukeen oikeutettuja.*
- *IP-kerholaiset tuen piiriin. Käytännössä saman aikaisesti samassa ruokasalissa syö välipalaa esikoululaiset ja IP-kerholaiset. IP-kerholaiset ilmoitetaan tukeen oikeuttamiin ruokailijoihin.*
- *Hedelmien myyntierät ovat eri kokoisia, joten tukea tekevät kohteet saattavat laittaa kilohinnan väärin eli tuen tarkistamiseen menee jonkun verran aikaa.*
- *Käytämme mm. kuorittua porkkanaa aina, koska nykyään ei rakenneta ns "multatiloja keittiöihin. Joka kerta kun haen tukea tulee puhelu ja kysymys, että maksaako porkkana tosiaan näin paljon? Ettekö voi luottaa, että kuorittu porkkana maksaa niin paljon.*
- *Maitotukeen verraten hedelmätuen hakeminen on varsin työlästä. Joudun itse kokoamaan kuormakirjoista käytetyt määrät. Vie aikaa, mutta periaatteessa olen halunnut hyödyntää tuen.*
- *Maitotuki on "helppo" kun sen saa suoraan tuotteista ja tuki huomioidaan laskulla. Hedelmätuki sen sijaan on pirullista hakea.*
- *Meillä on käytössä luomu rasvaton maito; haku toimittajahakuna, joka on hyövä systeemi.*
- *Toimittaja hakee tuen suoraan ostoksista, mikä on helpottanut suuresti.*
- *Toimittaja Valio hakee puolestamme koulumaitotuen.*

- Toimittajien pitäisi pystyä tarjoamaan palveluna asiakkaalle koulumaitotuen haku ja asiakkaan saatava se suoraan tuetulla hinnalla. Käytämme sellaista toimittajaa, jolla tämä palvelu on.
- Asiantuntijat ovat vastanneet sähköposteihin todella nopeasti ja asiantuntevasti.
- Minulla oli alkuun hankaluutta tuon tuen hakemisen kanssa, puuttui tunnukset, ei ollut riittävästi edeltävältä tietoa, miten toimin. Mutta nyt aivan loistavaa kun olen saanut neuvoa ja apua. Kiitos siitä.
- Uudistuksen ovat olleet hyviä ja helpottaneet hakemista.

Kouluhedelmä- ja koulumaitotukea sekä niiden käyttöä koskevat kehittämissuhteet

Kuinka kehittäisit kouluhedelmätukea ja sen käyttöä?

- Alin kilohinta ei ole hyvä maksu peruste, vaan talvikauden korkeammat hinnat olisi huomioitava myös. Ja tuen maksu koko vuodelta. Syyskaudella enemmän hedelmävalikoimaa tuen piiriin.
- Enemmän vaihtoehtoja josta saadaan tukea. Voitaisiin käyttää myös ruoanvalmistuksessa.
- Hakeminen helpommaksi. Edelleen se Nekka on hankala, kun ei pääse sisälle.
- Hedelmätukea voisi saada myös välipalalla tarjottavista tuotteista kouluissa ja päiväkodeissa. - Tukea voisi saada ympäri vuoden samoin kuin maitotukea.
- Hyvä tällaisena.
- Jo yllä kerroin yhden - toinen seikka on marjojen aika vaikea käyttö koulumaailmassa välipalassa
- Kaikki hedelmät sekä syksyllä ja keväällä.
- Kotimaisten tuotteiden osalta tuki ei oikein toimi, kun välillä on ostettava edullisempia ulkomaisia tuotteita. Tuki haetaan edullisimman kilohinnan mukaan.
- Laajempi valikoima hedelmätukeen oikeutettuja hedelmiä. Reaaliaikainen ilmoitus eli nytkin keittiöt kirjaavat hankinnat päivittäin niin tieto voisi lähteä myös eteenpäin, jolloin erillistä lähetystä ei tarvita. Samoin tuet voitaisiin maksaa siten että ne tulisivat maksuun jo samalle kaudelle.
- Laajentaisin edelleen hedelmien ja kasvien käyttöä sekä laajentaisin tukiaikaa. Elokuu on lähes turha, koska koulut alkavat aina vasta kuun puolivälistä.
- Laajentaisin valikoiman kirjoa ja sallisin käytön myös kuumentamisessa varsinkin talviaikana, kun on tarve saada sisäisesti lämmintä. Marjojen kanssa valkoisen sokerin tulisi edelleen olla kiellettyä. Olen pohtinut, voisiko sen kuitenkin korvata teroellisellä tummalla raakaruokosokerilla, hunajalla tms.
- Nyt en tiedä, millä perusteilla tuotteita valitaan tukituotteiksi. Käytetäänkö siinä apuna meitä ammattilaisia? Voisiko olla joku foorumi, jossa tukituotteiden käytöstä keskusteltaisiin ja vaihdettaisiin ajatuksia.
- Olisi kätevää, jos tuotteista saisi samanlaisen koosteen tukkutoimittajalta, kuin maitojen osalta.
- On pakko saada toimittajan kautta helppo yhteenvedo, että voidaan hakea ne tuet
- Ruoanvalmistuksessa käytettävät tuotteet tukikelpoisiksi.
- Syyslukukaudelle olisi kiva saada hedelmätukea vielä vaikka yhdelle tuotteelle
- Tiedottaminen: monet ei osaa hakea sitä vielä.
- Tuen hinta olisi korkeampi; paikallisilla ja kotimaisilla tuotteilla. Pitäisi tukea sekä suosia paikallisuutta ja kotimaisuutta.
- Tuen pitäisi perustua todelliseen hankintahintaan. Nyt jos on syksyllä saatu esim. vihanneksia todella edullisesti, niin talvella vähäisen tuen ja etenkin nyt paljon kallistuneiden vihannesten hankintaa joudutaan harkitsemaan.

- Tuettavien tuotteiden valikoimaa voisi vielä lisätä. Kotimaisista tuotteista ainakin kyssäkaalin voisi nostaa tuettavaksi ja hedelmien kirjoakin voisi lisätä.
- Tukea saavien kasvituotteiden laajentaminen. esim. paprika mukaan. Hinta alimman hinnan mukaan on hankala, kun käytetään pilkottuja ja kokonaisia tuotteita sekä pitkien tukijaksojen aikana hinta ehtii vaihtua monta kertaa. Parempi olisi yhden tuotteen yhteishinta jaettuna kiloilla. Näin myös tuen hakeminen olisi huomattavasti helpompaa.
- Tuki myös ruuanvalmistukseen käytettäville tuotteille, esim. salaattiin sekoitettavalle tomaattikuutiolle. Isoissa keittiöissä salaattien lähettäminen komponentteina 22 eri ruokailupisteeseen tuen ehtojen täyttämiseksi on mahdotonta.
- Tuki saataisiin oikeista, käytössä olevista tuotteista! Kokonainen omena päiväkotilapselle? kuka sen kuorii tai pienentää, käytämme tummumatonta omenalohkoa.
- Tuki ympäri vuotiseksi ja mahdollisuus tarjota kasviksia myös höyrytettyinä. esim. kaalisekoitukset ovat suosittuja kypsennettynä. Monipuolisempaa käyttöä, jos halutaan opettaa nuorille kasvisten käyttöä!
- Tukituotteet olisivat samat ympäri vuoden. Tällä hetkellä tietyt tuotteet ovat niin kalliita, että ei houkuta käyttämään niitä ylimääräisesti ruokalistan ulkopuolella, koska tuki maksetaan edullisimman hinnan mukaisesti ympäri vuoden.
- Tuotteen käyttö ruoanvalmistukseen lisäisi tuen hyödynnettävyyttä, linjaus voisi olla esim. että tuotetta voidaan käyttää ruoanvalmistukseen, jos tuote ei sisällä lisätyä sokeria, tällöin mahdollistaisi mm. fruitiet, smoothiet, luonnonjog+marjat. Samoin tietyt tuotteet jäävät yksittäisinä komponentteina syömättä (esim. kaali), vaikka muuten komponentteina tarjoamista suosimmekin.

Kuinka kehittäisit koulumaitotukea ja sen käyttöä?

- Ehkä ajoittaiset kampanjat asiaan liittyen nostaisi asiaa enemmän esille
- En osaa sanoa miten, mutta jotenkin hakuprosessi tuntuu hankalalta. Nekka -sivusto on hieman hankalasti täytettävä, saisi olla selkeämpi
- Enemmän tuotevalikoimaa. Tuettuja tuotteita voisi käyttää myös ruoanvalmistukseen.
- Että haku olisi helpommin tehdä
- Haluaisin sen Nekan toimimaan. Otan yhteyttä ensi kerralla.
- Hommaa selkeämmäksi.
- Järjestelmän osalta helpottaisin käyttöä. Nyt tulee tarkkaan merkitä minkä toimipaikan lapset syövät ja saavat tukea. Voisiko olla toimipaikkakohtainen tuki ja ruokailijat voisivat olla alkuperäisesti mistä tahansa toimipaikasta.
- Joku tuettu kaakaojuoma voisi toimia aina silloin tällöin, esim. koulumaitopäivänä.
- Juustovalikoima aika suppea, sitä voisi laajentaa. Olisiko tarvetta ns. välipalatuotteille?
- Kaikki maitotaloustuotteet tuen piiriin, myös maitopohjaiset smoothiet (esim. välipalalla tarjottava) ym.
- Koulumaitotukea olisi hyvä saada myös koulujen iltapäiväkerhoissa tarjottavasta rasvattomasta maidosta. Iltapäiväkerhoissa on pääsääntöisesti 1-2 luokkalaista lapsia.
- Koulumaitotukea pitäisi saada myös esim. kevytmaidosta!
- Koulutukijärjestelmä toimii hyvin, mutta asiakkaiden osallistamisessa on kehitettävää.
- Lisää tuotteita, esim. eri tukiprosenteilla "vähemmän terveelliset" tuotteet.
- Lisäisin raejuuston tukituotteisiin.
- Lisäisin välipalatuotteista tukea saavien tuotteiden määrää.
- Lomakkeet helpommiksi täyttää.
- Luomutuotteiden tukeminen vielä normaalituotetta enemmän ohjaisi entistä paremmin luomutuotteiden käyttöön. Isossa kaupungissa pelkkä luomumaidon käyttöönotto tuenkin jälkeen kustantaisi +40 000 € normaalimaitoa enemmän. Tukituotteen ruoanvalmistuskäyttöön tarkoitetun tuotteen laskeminen/ilmoittaminen aiheuttaa paljon lisätyötä --> tukea voitaisiin keskimäärin vähentää tietyllä %-osuudella, joka kuluu ruoanvalmistukseen eri paikoissa.

- Maustettuja, vähärasvaisia jogurtteja ja viilejä tms. välipalatuotteita tukituotteiksi.
- MEIDÄN KUNNALLE EI OLE TUELLA taloudellista merkitystä.
- Molempia tukituoteryhmiä voisi sallia käytettävän yhdessä.
- Monipuolistaisin sitä, lisää tuotteita jotka ovat oikeutettuja tukeen
- Nykytilannetta en tiedä, mutta jos vertaan entiseen aikaan niin prosessin tulisi olla selkeämpi.
- Ottaisin listalle jogurtit (välipala) koska ne on rasvattomia. Maitotuki on selvää koska sitä saa jokaiselta koulupäivältä.
- Ruokavirastolta hyvä lomake kouluista ja päiväkodeista kerättäviä tietoja varten, olisi kaikkialla samanlainen. Meillä on Suomessa säädelty henkilökunnan määrä / lapsimäärä. Voisiko soveltaa kaikille keskivertomäärää. Hedelmätuessa sekoitettu salaatti olisi hyväksyttävä, näin saataisiin monipuolisesti tuotteita käyttöön. Haluan nähdä koulun, jossa oppilaat syövät mm. puolukkaa sellaisenaan.
- Se on työläs hakuprosessi, mutta käytämme sitä ainoastaan siksi, koska toimittajamme voi tehdä haun puolestamme ja saamme tuotteet meille laskussa koulumaitotuki vähennettynä. jokaisen toimittajan olisi pystyttävä samaan.
- Se pitäisi kohdistua myös ruuanvalmistuksessa käytettävään maitoon, jolloin maitoa saataisiin paremmin oppilasateriaan.
- Selkeämpää olisi jos tuen saisi myös ruuanvalmistukseen käytettävistä tuotteista, esim. rahka ja jogurtti. Sokerin käyttö nyt matalalla tasolla, käytetään vain mausteen tavoin.
- Tällä hetkellä on markkinoilla paljon erilaisia välipalatuotteita esim. annosrahat lisäksiin tuen piiriin.
- Tietoa koulumaitotuesta myös päättäjille
- Toiselle asteelle myös käyttöön hedelmä/kasvistuki
- Tukea saisi myös kevytmaidosta.
- Tukeen mukaan myös ruuanvalmistuksessa käytettävät maitotaloustuotteet.
- Tukeen oikeutetun maidon määrää ei tulisi rajoittaa. Mikäli esim. päiväkodissa lapset juovat paljon maitoa, osa tarjotusta maidosta jää ilman tukea.
- Tuki kauramaitoon ja vegetuotteisiin.
- Tukitaso voisi tuki olla vieläkin suurempi. Maidon juonti on vähentynyt viime vuosina ja siirtynyt kaurajuomaan ja veteen. Myös tuotteita ruuanvalmistukseen voisi tulla tuen piiriin
- Tukituotteissa on mm. rahka. Oppilaat tai päiväkotilapset eivät syö pelkkää rahkaa. Joten tuotteiden tulisi olla sellaisia, joita oikeasti voidaan tarjota/syödään sellaisenaan.
- vähärasvaiset luomutuotteet myös maitotukeen voisi liittää.
- Välipalatarjonnassa saisi olla enemmän vaihtoehtoja. Myös vähän rasvaa sisältäviä tuotteita, ei pelkästään rasvattomia.

Kouluhedelmä- ja koulumaitotuella tuettujen hedelmien ja vihannesten sekä maitotuotteiden käytön sujuvuus

Hedelmien ja vihannesten käyttö on sujuvaa (mm. tuotteita ei saa käyttää ruuanvalmistukseen)

- Ehkä isoissa yksiköissä olisi parempi jos esim. salaattit voisi olla sekoitettuna. Vaikka niin, että jos salaatti sisältää tukeen oikeutettuja tuotteita, niin se kävisi. Pelkkää kaalia ei varmaankaan kukaan syö sellaisenaan?
- esim. marjoja ei voi lisätä rahkaan vaan ne tulee olla erikseen tarjolla. sitten lapsi lisää ne rahkaan itse ja välttämättä ei ota kuin yhden marjan. Jos marjat olisi saatu sekoittaa rahkaan tulisi lasten syötyä niitä enemmän.
- Haasteita aiheuttaa myös se, että ruuanvalmistukseen menevät tuotteet on erotettava.

- *Hämäryys ruoanvalmistus käsitteestä! Kuka syö esim. pakastepuolukkaa sellaisenaan? Kuka syö pakasteporkkanaa/kasvista sellaisenaan, tuote pitäisi voida kuumentaa ja tarjota lämpimänä kasviksena sellaisenaan. Tuoreena näiden saanti ei ole aina mahdollista.*
- *Kouluhedelmätuki ei kohdistu todellisuudessa käyttämiimme tuotteisiin, koska tuotantokeittiöissä ei käytetä enää kokonaisia tuotteita, joista tuki maksetaan. Käyttämämme tuotteet ovat jalostettuja eli pilkottuja ja viipaloituja tuotteita, joiden kilohinnat ovat huomattavasti suuremmat kuin tukituotteissa. Lisäksi tukituotteet lasketaan halvimmän hinnan mukaan, joten vuodenajan vaihtelut, hintojen nousut ja laskut, eivät tule huomioitua. Tiedän ettei hinta/nähtävä vaiva edistä tukien hakemista.*
- *Marjoissa esim. puolukkaa on turha ottaa mukaan laskuihin koska sitä ei voi kukaan syödä ilman sokeria.*
- *Molempia tukituoteryhmiä tulisi voida käyttää yhdistettynä.*
- *Myös sekoitetut voisi laskea mukaan silloin, kun kaikki raaka-aineet ovat tukikelpoisia esim. porkkana-lantturaaste*
- *Pitäisi saada tukea myös mm. sekoitettuihin salaatteihin käytetyistä raaka-aineista*
- *Ruoanvalmistuksessa käytettävät tuotteet mukaan tuen piiriin. Erityisesti juureksia käytetään paljon ruoanvalmistuksessa.*
- *Salaatit tarjolla komponentteina, niin tuotteiden käyttö sujuvaa.*
- *Tuettavien kasvien ja juuresten kirjo voisi olla laajempi ja käyttömuotokin moninaisempi.*
- *Tukea voisi saada myös, jos salaatit sekoitetaan, nyt sitä saa vain kun tarjotaan komponentteina. Jos sekoitetuista salaateista saisi tukea, silloin pystyttäisiin tukea hyödyntämään myös päiväkodeissa. Porissa on iso keskuskeittiö joka tekee 30 päiväkodin ruoat, salaatteja ei pystytä lähettämään komponentteina vaan salaatit pitää sekoittaa. Korona-aikana salaatit piti sekoittaa, jotta ruoan ottaminen linjastossa sujuisi joustavasti eli vain yksi salaattiastia.*
- *Tukea voisi saada todellisen hinnan mukaan tuotteittain mitä on tilattu, eikä halvimmän hinnan mukaan. (esim. kokonainen tomaatti tai pilkottu tomaatti ja eri marjat)*
- *Tukituotteiden valikoimaa laajemmaksi, esim. paikalliset tuotteet mm. marjat, vihannokset, kasvikset. Niistä saatavaa tukieuromäärää suuremmaksi -> tällä tuetaan paikallisuutta ja kotimaisuutta!*
- *työlästä erotella ruoanvalmistuksessa käytetyt vihannokset ja hedelmät*
- *Voisiko sekoitettavat salaatit olla tukikelpoisia, ei vain komponentteina tarjottavat*

Maitotuotteiden käyttö on sujuvaa (mm. tuotteita ei saa käyttää ruoanvalmistukseen)

- *Esimerkiksi rahkan ja maustamattoman jogurtin hyöty on olematon, kun ei voi sekoittaa tukimarjoja sekaan. Pelkkää rahkaa ei lapsia voi vaatia syömään.*
- *Käyttö ruoanvalmistukseen esim. maustamaton jogurtti/rahka jälkiruoissa, rajaa tuensaantia.*
- *Maitotukituotteita voisi miettiä uudelleen. Varsinkin päiväkodeissa käytetään välipaloilla ja aamupaloilla rasvattomia hapanmaitotuotteita kuten jugurttia, rahkaa. Voisiko näille saada tukea? Vai onko aina niin, ettei tukea voida myöntää tuotteille, jos niihin sotketaan mukaan makutuote...*
- *Maitotuotteista rahka ja maustamaton jogurtti jäävät tukien ulkopuolelle, koska ei varhaiskasvatuksessa ja kouluissa ne sellaisenaan maistu. Tuorepuuron suosio kasvaa koko ajan ja ainakin meillä maustamaton jogurtti on osa tuorepuuroa.*
- *Mielestäni tuotteita pitäisi voida käyttää ruuan valmistukseen tietyiltä osin. esim. rahkaan tai jogurttiin pitäisi voida sekoittaa marjoja, vaikka siihen ei lisätä sokeria. Lisäisi kulutusta sekä rahka että marjojen osalta.*
- *Toivomus olisi, että tukea saisi myös ruuanvalmistukseen käytettävistä tuotteista*

- Tuen valikoimaan pitäisi tulla myös kevytmaito. Perusteluni; esim. varhaiskasvatuksen asiakkaiden puolelta olen saanut palautetta, että jotkut lapsista joisi maitoa, jos valikoimassa olisi kevytmaitoa-> ovat kotona tottuneet siihen.

Kouluhedelmä- ja koulumaitotukien kohdistuminen ja tukitasojen houkuttelevuus

Tuki kohdistuu oikeisiin/sopiviin hedelmiin ja vihanneksiin

- Hedelmissä pitäisi olla enemmän vaihtoehtoja, samoin kasviksissa.
- Hedelmätuen listalla olevat hedelmät on epäselvempiä, mitkä kuuluu syksyllä ja mitkä keväällä, pitää olla tarkkana.
- Hedelmätukeen oikeuttavat hedelmät tosi rajalliset esim. miksei syksyllä myös sitrushedelmät ja banaani.
- Kevätlukukausi OK, mutta syksylle lisäisin esim. päärynän.
- Mandariini on mandariini, vaikka kauppanimike voi olla mitä vaan.
- Tuettavien kasvoisten ja juuresten kirjo voisi olla laajempi ja käyttömuotokin moninaisempi.
- Tukeen oikeutettuja voisi lisätä, mm. paprika ja kaikki hedelmät voisi olla sekä syksyllä että keväällä.
- Tukituotteita voisi olla enemmän.
- Tuotevalikoimaa paikallista toimijaa tukevaksi.
- Tuotteiden tukiaikaa voisi miettiä. Esimerkiksi jo nyt syyskaudella on sitrushedelmät hyviä ja niitä voisi tarjota. Mutta niille ei saa tukea syyskaudella, vaan vasta kevätkaudella.

Kouluhedelmätuen tukitasot houkuttelevat tuen käyttöön (tavanomaisesti tuettu 65 % alvittomasta ostohinnasta ja vastaavasti luomutuotteet 75 %)

- Kotimaisten hedelmien (omena) ja vihannesten tukitasot voisivat olla korkeammat. Ja ulkolaiset pienemmät.
- Marjojen hinnoittelu yhtenä kokonaisuutena todella huono juttu. Esimerkiksi pensasmustikan ja viinimarjan kilohinnoissa valtava ero - ja halvimman mukaan mentäviä. Ei houkuttele käyttämään kalliimpia esim. mansikkaa, pensasmustikkaa
- Periaate, että tukea maksetaan alimman hinnan mukaan ei ole oikeudenmukainen, koska maksatusjakso on niin pitkä ja alin hinta saattaa olla yhden kerran todella edullinen ja muulloin huomattavasti kalliimpi. Samoin hakeminen hankalaa, kun pitää etsiä hankinnoista alin hinta, eikä toteutunut.
- Tuontituotteiden tukimahdollisuus -> tuotteista on maksettu tavarantoimittajalle tuontituki ja niihin saa sitten hedelmätuen???

Tuki kohdistuu oikeisiin/sopiviin maitotuotteisiin

- Eri valmistajilla omia rajoituksia tuotteista. Esim. Valion raikas rasvaton piimä ei ole tuettu tuote vaikka ymmärtääkseni täyttää kriteerit. Asiakkaat taas pitävät ja toivovat juuri kyseistä tuotetta.
- Kauramaitoon tukea olisi hyövä saada tulevaisuudessa.
- Luomutuotteiden "pakollisuus" ei lisää maitotuotteiden käyttöä ja mielestäni on asiakkaiden eriarvoistamista, jos ei käytä luomua!
- Maallikon mielestä eikö olisi hyövä tarjota kasvaville lapselle myös muita maitotuotteita kuin vain rasvatonta?
- Nykypäivänä keskusteluttaa paljon, miksi tukea ei makseta kevytmaidosta. Yleinen mielipide tuntuu olevan, että se voisi olla terveellisempi vaihtoehto kuin rasvaton maito.
- On erittäin ikävää, ettei lasten herkusta raejuustosta saa tukea.

- Tuen piiriin kuuluva tuoteskaala mielestäni liian suppea.
- tukea voisi laajentaa ja korottaa luomu tuotteisiin laajemmin
- tukituotteita voisi olla enemmän
- Voisko tukea saada myös esim. prosenttimaitoon.

Koulumaitotuen tukitasot houkuttelevat tuen käyttöön (tavallinen 0,19 e/l ja luomu 0,38 e/l, jogurtit yms. 0,10 e/kg maitoaineesosalle, juusto 0,72 e/kg)

- Kyllä jokainen toimija haluaa mahdollisimman paljon saada tukea tuotteen käytöstä mutta jos, asiakkaat ei käytä tuotteita kuten haluttaisiin niin tukimäärä jää pienemmäksi.
- tukea voisi laajentaa ja korottaa luomutuotteisiin laajemmin

RuokaTutkaan liittyvät sanalliset vastaukset

Sanalliset tarkennukset RuokaTutka-julisteen käyttöön liittyen:

- RuokaTutka-julisteita voisi lähettää automaattisesti, kun tukea ilmoitetaan ja haetaan.
- Innokkaat siistijät meinaavat viedä julisteet keväällä pois, niin voisiko julisteissa jossain kohdassa lukea, että ne on oltava esillä aina.
- Nykyinen juliste on kiva katsottava, mutta sen tärkeys ei välity julisteesta, ja niitä joutuu jatkuvasti huolehtimaan uusia kun henkilöstö luulee sitä jonkin kampanjan materiaaliksi. Lisäjulisteena se on hyvä, mutta virallinen juliste saisi valitettavasti olla virallisen tiedotteen näköinen.
- Ruoka Tutka-julisteita ei ole ollut saatavilla
- Ruokatutka-juliste on lapsellinen ammatilliseen oppilaitokseen.
- RuokaTutka juliste sopii peruskouluun ja päiväkotiin ei lukioon
- Ruokatutka julisteen ulkonäkö on päiväkoti ja ala-aste opiskelijoiden näköinen voisi olla enemmän toisen asteen oppilaitostenkin näköinen
- Ruokatutka julistetta on vaikea löytää tulostettavaksi.
- Ruokatutka-julisteita pitäisi saada isoon päiväkotiin enemmän!
- RuokaTutka-julisteita ei aina saatavilla.

Sanalliset tarkennukset: miten kehittäisit vastaaventyypistä kampanjaa/palvelua jatkossa?

- Infoa enemmän ko palvelusta varhaiskasvatukseen!
- Liittäisin itseni tietouden piiriin.
- Nyt jo sivusto on käyttökelpoinen.
- Opettajille ja koulunkäynninohjaajille pitäisi tulla tieto.
- Ottaisin sen osaksi ympäristötiedon kasvatusta koko koulun näkökulmasta. Lisääntyvää tiedotusta myös keittiön/ruokatutkan puolelta.
- Peleihin kun tutustuin, niin olivat liian vaikeita. Edes minä en olisi osannut vastata muuta kuin arvaamalla. Peleissä olisi hyvä olla kerrottuna esim. erikoisesta hedelmästä lisätietoa.
- Tiedotusta jollain keinoin myös uusille opettajille.
- Tieto tällaisesta kampanjasta koko henkilökunnalle, kiitos.

Tukien hakemiseen ja tietojen toimittamiseen liittyviä kehittämistarpeita

- Kunta itse hakijana; Haen sähköisessä muodossa tuen; Nekka-järjestelmän käyttö alussa oli hankalaa esim. Katso-tunnisteen kirjautumisessa (organisaation pääkäyttäjä ym. selvittelyjä).
- En saanut Nekkaa toimimaan, joten siksi hakeminen oli haastavaa. Aluksi toimi ja oli hyvä, mutta seuraavana vuonna emme saaneet toimimaan.

- *Nekka voisi olla selkeämpi, nyt se ei ole käyttäjäystävällinen ja turhan monimutkainen varsinkin kun tukea haen muutaman kerran vuodessa.*
- *Nekka-palvelu voisi olla helpompaa käyttää. Me jotka teemme ilmoituksen kerran vuodessa, järjestelmä on vaikea. Varsinkin jos jokin jakelupiste muuttuu tai vaihtaa nimeä tms.*
- *Nekka-palveluun en ole uudistuksen jälkeen päässyt. Oikeuksien hakeminen ja oikeuksien kohde eivät ole kohdanneet.*
- *Ohjelman toiminnoista voisi järjestää joskus koulutusta. Ohjelma ei ole kaikkein loogisin.*
- *Selkeyttä hakemuksen täyttämiseen tukeen oikeutettujen, - oikeuttamattomien, iltisläisten, esikoululaisten kohtiin. Aina mietintää kovasti ja etsimistä, miten merkittiinkään. Peruskoulu ilman iltistä ja eskaria on selkeä.*
- *Uusien toimipisteiden rekisteröinti on kankeaa Nekka-asiointipalvelussa, samoin poistuneiden pisteiden ilmoittaminen. Toimipisteelle pitää valita rooli ja alaisuudet, joiden hakuun menee aikaa, kun kirjauksia tekee muutaman / yhden kerran vuodessa. Valikot ovat epäloogisia Nekassa.*
- *Jos saisi tilatuista tuotteista valmiin raportin, niin sitten helpottaisi hakemista.*
- *Koulutusta tuen hakuun ohjelman tiimoilta. Ohjelma ei ole kovin looginen.*
- *Nekka voisi olla selkeämpi, nyt se ei ole käyttäjäystävällinen ja turhan monimutkainen varsinkin kun tukea haen muutaman kerran vuodessa.*
- *Nekka edelleen ei toimi, kuten koulumaitotuen hakemisessakin.*

Arviointi | Selvitykset

TK-EVAL

Tiedonhankintapalvelut | Yrityshistoriikit ja julkaisut

TK-Eval

www.tk-eval.fi